



Σημειώσεις για την ανασυγκρότηση του εργατικού κινήματος στη Γαλλία

# Και σαν σκιές επιστρέφουμε<sup>1</sup>

(1871-1889): Η πολιτική της αμνήστευσης  
και οι πρώτες διασπάσεις της Αριστεράς



Γράφει η ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ\*

Από τη μεγάλη και ταυτόχρονα πολύ σύντομη ιστορία της Παρισινής Κομμούνας υπάρχουν δύο στιγμές της πόλης, που στέκουν μετέωρες και ατελείς, για να αποκτήσουν την αυτοτέλειά τους, καθώς και μια ιδιόζουσα συνήχηση, μόνο αν τις σκεφτούμε συνθετικά, με όρους αντίστιξης. Η εικόνα της έρημης, βουβής και πένθιμης πόλης της Αιματηρής Εβδομάδας, ολοκληρώνεται, νομίζω, σημειολογικά μια δεκαετία αργότερα, το 1880, με την πανηγυρική υποδοχή που επιφυλάσσει μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, στους πιτημένους επαναστάτες. Στους σταθμούς των τρένων, πλήθος κόσμου υποδέχεται τους πρώτους επαναπατρισμένους μέσα σε κλίμα συγκίνησης, με επευφημίες και συνθήματα, οργανωμένους εορτασμούς, ομιλίες, ανταποκρίσεις και συνεντεύξεις στον σοσιαλιστικό και αναρχικό Τύπο που διαρκούν μήνες.

1. Τον τίτλο δανείζομαι από το θαυμάσιο μυθιστόρημα του Paco Ignacio Taibo II, *Και σαν σκιές επιστρέφουμε*, μτφ. Κρίτων Ηλιοπούλος, Αθήνα, Εκδόσεις Άγρα, 2008.

Η νίκη του πολιτικού μορφώματος της Εθνοσυνέλευσης το 1871 επί της Κομμούνιας, ήταν βεβαίως συντριπτική στρατιωτικά, συνεχίστηκε μεθοδικά με αμείλικτο τρόπο δικαστικά, νομιμοποιήθηκε ηθικά μέσα από τις προσπάθειες της κυβέρνησης του Αλμπέρ Ντε Μπρογκλί (Albert de Broglie) υπό την προεδρία του στρατάρχη Μακ Μαόν (Mac-Mahon) και πλαισιώθηκε από οργανωμένες χρηματοδοτούμενες προσπάθειες προπαγάνδας τα χρόνια που ακολούθησαν, μέσα από πολυάριθμες, επιστημονικοφανείς εκδόσεις και άφθονη αρθρογραφία στον αστικό Τύπο. Ένας ολόκληρος κρατικός μηχανισμός εργάστηκε από θέση ισχύος για να εδραιωθεί το αφήγημα της δίκαιης καταστολής. Όμως, παρά τις συντονισμένες προσπάθειες, η νίκη των Βερσαλλιών δεν κατάφερε ποτέ να αποκτίσει ήρωες ή έστω την αύρα μιας ένδοξης στιγμής προκειμένου να ενταχθεί στο υπό διαμόρφωση εθνικό αφήγημα της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας για να εορταστεί από το καθεστώς ως μια ακόμα επέτειος. Γεγονός που ίσως εξηγεί γιατί οι διάφοροι αναθεωρητισμοί επιδιώκουν, ακόμα και σήμερα, να οικειοποιηθούν την Παρισινή Κομμούνα.

Όταν, λοιπόν, το 1879-1880 οι πρώτοι επαναπατρισμένοι φτάνουν στο Παρίσι, έχοντας ζήσει στρατοδικεία, κακουχίες, καταναγκαστική εργασία, εξορία και ενίοτε τη διαπόμπευσή τους,<sup>2</sup> διαπιστώνουν, μάλλον με έκπληξη, από το ενθουσιώδες πλήθος ότι η συμμετοχή τους στην επανάσταση του 1871 –μια αιματοβαμμένη εμπειρία ήττας για τους ίδιους– συνέβαλε στη δημιουργία των αναπαραστάσεων ενός νέου κόσμου και στη διαμόρφωση ενός συλλογικού οράματος ελπίδας. Η υποδοχή των πτηνμένων, απόπειρα εθνικής συμφιλίωσης σύμφωνα με κάποιες αναγνώσεις, αποτελεί το πρώτο σκίρτημα

και ένδειξη ανασυγκρότησης του αποδεδειγμένου, μετά το 1871, εργατικού κινήματος και η σύντομη ανασκόπηση της αντιπαράθεσης για το αίτημα αμνήστευσης αποτυπώνει την πρώτη μεγάλη δημόσια διαμάχη της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας πριν την υπόθεση Ντριφούς (Dreyfus).

Η περιοδολόγηση που προτείνεται στο παρόν άρθρο (1871-1889) είναι μάλλον ενδεικτική και τα όριά της θα άλλαζαν εάν οι παρακάτω σελίδες επικεντρώνονταν στις απεργίες, τις εκλογικές αναταραχές ή την σφυρηλάτηση του σοσιαλισμού στη Γαλλία. Με το τέλος της εμπειρίας του μπουλανζισμού, νομίζω ότι συντελείται ένα σημαντικό ξεκαθάρισμα στη γαλλική Αριστερά που δεν επιτρέπει πολλές εκπλήξεις κατά την υπόθεση Ντριφούς, κλείνοντας έτσι κατά κάποιον τρόπο έναν πρώτο κύκλο ιδεολογικής διαμάχης που άνοιξε η ήττα της Παρισινής Κομμούνιας.

## Το κοινοβουλευτικό διακύβευμα

Το επιγραμματικό πλαίσιο πολιτικής αντιπαράθεσης σε επίπεδο εξουσίας που ακολουθεί είναι απαραίτητο προκειμένου να αναζητηθεί και να ενταχθεί σε αυτό, έστω επιγραμματικά, η όποια ύπαρξη του γαλλικού εργατικού κινήματος την εξεταζόμενη περίοδο.

Η Εθνοσυνέλευση, που προκύπτει από τις εκλογές του 1871, αποτελείται σε συντριπτικό βαθμό από εκπροσώπους που δεν είναι υποστηρικτές του δημοκρατικού πολιτεύματος, είναι ωστόσο οι εκλεγμένοι της νεοσύστατης Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας. Από την πλευρά του, ο επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας και μετέπειτα πρόεδρος της Δημοκρατίας Αντόλφ Τιέρ (Adolphe Thiers) φαίνεται ότι δεσμεύει την πολιτική του στη «Συμφωνία του Μπορντώ» (pacte de Bordeaux/10 Μαρτίου), θέτοντας ως προτεραιότητα τον άμεσο δανεισμό της Γαλλίας για την καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων, την απελευθέρωση του γαλλικού εδάφους, την καταστολή της

2. Το σχόλιο αφορά κυρίως τους απελαθέντες στη Νέα Καληδονία και τα νησιά του Ειρηνικού, καθώς αυτοί είναι που βρίσκονται σε απομόνωση και υπό διαρκή επιτήρηση τα χρόνια της απέλασής τους. Όσοι διέφυγαν σε Αγγλία, Βέλγιο, Ισπανία και αλλού αντιμετώπιζον και αυτοί δύσκολες συνθήκες, όμως είναι αρκετά ενήμεροι ως προς τις εξελίξεις στη Γαλλία.

Κομμούνας και τον έλεγχο των αστικών κέντρων,<sup>3</sup> αφήνοντας τη διαμόρφωση του χαρακτήρα των δημοκρατικών θεσμών για αργότερα.

Η πρώτη σοβαρή αντιπολίτευση έρχεται από τους φιλομοναρχικούς με έναν συνασπισμό της Δεξιάς, υπό την καθοδήγηση του Αλμπέρ Ντε Μπρογκλί που οδηγεί τον Τιέρ σε παραίτηση (1873). Η καινούργια κυβέρνηση, γνωστή ως Κυβέρνηση «Ηθικής Τάξης» (Ordre Moral), επιλέγει τον στρατάρχη Μακ Μαόν ως πρόεδρο της Δημοκρατίας, με επταετή θητεία, ο οποίος διατυπώνει ευθέως την επιθυμία του νέου καθεστώτος: «Με τη βοήθεια του Θεού, την αφοσίωση του στρατού μας, ο οποίος θα είναι πάντα σκλάβος του νόμου<sup>4</sup> [...], θα συνεχίσουμε το έργο της απελευθέρωσης του εδάφους και της επανεγκαθίδρυσης της ηθικής τάξης στη χώρα μας».<sup>5</sup> Στόχος είναι η επιβολή μιας κοινωνικής πολιτικής βασισμένη σε χριστιανικές αξίες. Εκμεταλλευόμενος την κατάσταση πολιορκίας που παραμένει λόγω πολέμου σε ισχύ σε αρκετές περιοχές της επικράτειας, ο συνασπισμός της Δεξιάς φιμώνει καταρχάς τους ρεπουμπλικάνους, με αναστολή ή απαγόρευση εφημερίδων (περισσότεροι από 200 τίτλοι από το 1873 έως το 1875). Οι συνταγματικοί νόμοι του 1875 αποτελούν προσπάθεια να ρυθμιστεί μια Δημοκρατία που για πρώτη φορά δεν στηρίζεται σε κάποιο Σύνταγμα και των οποίων η ερμηνεία εντείνει τις πολιτικές κρίσεις.

Στο πνεύμα της χριστιανικής ηθικής, μια σειρά νομοθετημάτων ποινικοποιούν την κατάσταση μέθης και περιορίζουν τε-

χνπέντως αλλά αισθητά, τη λειτουργία καφενείων, μπρασερί και καμπαρέ. Η Μαριάν ως σύμβολο, με φρυγικό σκουφί της επανάστασης, μασονικό αστέρι ή ακόμα και βασιλική κορώνα, εξαφανίζεται από όλα τα δημόσια κτίρια. Σε μια κίνηση υψηλού συμβολισμού ψηφίζεται και η ανέγερση της Βασιλικής της Σακρέ-Κερ (Basilique de Sacré-Cœur), στην καρδιά του λαϊκού 18ου Διαμερίσματος, όπου ξεκίνησε η Παρισινή Κομμούνα, με σκοπό τον εξαγνισμό της πόλης. Ο περιορισμός της έκφρασης αφορά βεβαίως και τις ρεπουμπλικανικές εκδόσεις (που διακινούνται πάλι στα κρυφά), τα θέατρα καθώς και τα επαναστατικά τραγούδια, ακόμα και τον ύμνο της Μασσαλιώτιδας.<sup>6</sup>

Τον Μάιο του 1874 ιδρύεται η Επιθεώρηση Εργασίας, για την επίβλεψη σημαντικών αλλαγών που οριοθετούν την παιδική εργασία. Τα όσα υπαγορεύει ο νόμος μάς δίνουν μια πρώτη εικόνα για τις πραγματικές συνθήκες ζωής του γαλλικού προλεταριάτου. Στο εξής η εργασία απαγορεύεται για τα παιδιά έως 12 ετών, με εξαίρεση τα οικογενειακά εργαστήρια και τα «φιλανθρωπικά ιδρύματα», ενώ σκιαγραφούνται περιπτώσεις που τα παιδιά μπορούν να εργαστούν από τα 10 τους χρόνια, με περιορισμό τις 6 ώρες εργασίας ανά ημέρα. Η μέγιστη διάρκεια εργασίας είναι 12 ώρες από την ηλικία των 12 ετών, ενώ η νυχτερινή εργασία απαγορεύεται έως την ηλικία των 16 ετών για τα αγόρια και 21 για τα κορίτσια, και θεσμοθετείται η μία ημέρα ξεκούρασης ανά εβδομάδα. Στο ίδιο πνεύμα απαγορεύεται πλέον η εργασία στα υπόγεια ορυχεία, σε παιδιά κάτω των 12 ετών, κάτι που αποτελούσε συνήθη πρακτική έως τότε λόγω της σωματικής διάπλασης των νεαρής ηλικίας παιδιών.<sup>7</sup>

3. Σε αυτό το πνεύμα εισηγείται και επιβάλλει τον νόμο της 14ης Απριλίου 1871. Στο εξής κάθε δήμαρχος εκλέγεται από το δημοτικό συμβούλιο, ενώ στις πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο από 20.000 κατοίκους ο δήμαρχος διορίζεται από την κυβέρνηση. Το Παρίσι θα βρίσκεται για αρκετά χρόνια σε ειδικό καθεστώς, καθώς δεν θα διαθέτει πλέον δήμαρχο ως πόλη, αλλά 20 δημάρχους των αντίστοιχων διαμερισμάτων υπό την εποπτεία δύο νομαρχών.

4. Ο στρατιωτικός νόμος του 1872 κάνει υποχρεωτική τη στρατιωτική θητεία (5 έτη), ακολουθώντας το πρωσικό μοντέλο. Οι μετέχοντες στον στρατό δεν έχουν πλέον δικαίωμα ψήφου.

5. Λόγος του Μακ Μαόν, 28.4.1873.

6. Ακόμα και τον Γενάρη του 1878 η Εθνοσυνέλευση εξακολουθεί να αποκρούει την πρόταση καθιέρωσης της Μασσαλιώτιδας ως εθνικού ύμνου για να την ψηφίσει τελικά λίγους μήνες αργότερα.

7. Το κείμενο του νόμου της 19ης Μαΐου 1874 «περί της εργασίας των παιδιών και των ανήλικων κοριτσιών στη βιομηχανία» διαθέσιμο εδώ: [https://travail-emploi.gouv.fr/IMG/pdf/Loi\\_du\\_19\\_mai\\_1874.pdf](https://travail-emploi.gouv.fr/IMG/pdf/Loi_du_19_mai_1874.pdf).

Ο νόμος της 14ης Απριλίου 1871 (υποσημείωση 3) συμβαδίζει με τον σχεδιασμό αναδιάρθρωσης της αστυνομίας καθώς στην πραγματικότητα καθιστά τους δημάρχους εντολοδόχους του καθεστώτος και όχι αιρετούς αντιπροσώπους κάθε τοπικής κοινότητας. Απώτερος σκοπός του συνασπισμού της Δεξιάς ήταν η άμεση παλινόρθωση της μοναρχίας στη Γαλλία και η αποτυχία των φιλομοναρχικών ως προς αυτή την κατεύθυνση οδηγεί στη διάσπαση του συνασπισμού.<sup>8</sup>

Οι ρεπουμπλικάνοι κερδίζουν τις εκλογές του 1876 ως προς το ποσοστό βουλευτών, η Γερουσία όμως παραμένει, με οριακή πλειοψηφία, συντηρητική. Κεντρικό πρόσωπο της προεκλογικής τους εκστρατείας είναι ο Λεόν Γαμβέτα (Léon Gambetta), που διατρέχει συστηματικά τη γαλλική επαρχία για να προπαγανδίσει έναν συνετό πατριωτικό ρεπουμπλικανισμό, χωρίς καμιά αναφορά στην επανάσταση. Ακολουθεί μια πολιτική κρίση, με αφορμή την απόφαση του Μακ Μαόν να οδηγήσει διαδοχικά σε παραιτήση πρόεδρους του κυβερνητικού σχήματος, επαναφέροντας στην εξουσία τον δούκα Αλμπέρ Ντε Μπρογκλί, ενώ ταυτόχρονα πείθει την Γερουσία (Senat) να διαλύσει τη Βουλή (Chambre de députés) στις 22 Ιουνίου 1877. Η προεκλογική εκστρατεία που ακολουθεί για την εκλογική αναμέτρηση του Οκτωβρίου (1877) είναι από τις εντονότερες στην ιστορία της Γαλλίας. Τελικά, οι ρεπουμπλικάνοι κερδίζουν και η θεσμική κρίση, γνωστή ως «κρίση της 16ης Μαΐου» 1877, ολοκληρώνεται κατά κάποιον τρόπο δυο χρόνια μετά, στις 13 Δεκεμβρίου 1879, όταν ο Μακ Μαόν αναγνωρίζει την πολιτική του ήττα και παραιτείται.

Τα δύο αυτά χρόνια θα υπάρχει μια πολιτική αβεβαιότητα, καθώς κυβέρνηση και Βουλή ελέγχονται από τους ρεπουμπλικάνους, όχι όμως και η Γερουσία. Από το 1879, ωστόσο, οι ρεπουμπλικάνοι κατακτούν πλήρως την πολιτική εξουσία. Ο νέος, ρεπουμπλικανικής στήριξης, πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ζιλ Γκρεβί

(Jules Grévy), αρνείται το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής που του έδιναν οι συνταγματικοί νόμοι του 1875 και στο εξής ο ρόλος του προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας θα είναι σημαντικός, με περιορισμένες ωστόσο εξουσίες.<sup>9</sup> Στο εξής, οι ρεπουμπλικάνοι κατακτούν το σύνολο των θεσμών, δηλαδή στρατό, διοίκηση, εκπαίδευση, δικαιοσύνη, εφαρμόζοντας το έργο τους.

## Η επόμενη μέρα του Εμφυλίου πολέμου

Η Αιματηρή Εβδομάδα μπορεί να έχει μείνει ως σημείο αναφοράς του επιλόγου της Παρισινή Κομμούνας, η καταστολή όμως του εργατικού κινήματος συνεχίζεται στη Γαλλία, άμεσα, μέσα από τα στρατοδικεία που διαρκούν χρόνια και τον νόμο Ντιφόρ (Dufaure/14.3.1872) ο οποίος θέτει τη Διεθνή Ένωση Εργατών εκτός νόμου, απαγορεύοντας παράλληλα οποιαδήποτε μορφή προπαγάνδας που στοχεύει την κοινωνική αλλαγή. Στην κατασταλτική πολιτική πρέπει, νομίζω, επίσης να ενταχθεί ο μετασχηματισμός της αστυνομίας του Παρισιού, η οποία αυτονομείται ως μηχανισμός και επωφελείται από σημαντική και σταθερή χρηματοδότηση, με αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του δυναμικού της. Διατρέχοντας αρχεία της αστυνομίας του Παρισιού γίνεται σαφές ότι τις επόμενες δεκαετίες η μυστική αστυνομία προσπαθεί να διαβρώσει κάθε πολιτική ομάδα εν τη γενέσει της, οι χαφιέδες πολλαπλασιάζονται και ενίοτε χρηματοδοτούνται,<sup>10</sup> ενώ ακόμα και

9. Vincent Duclert, *La république imaginée, 1870-1914*, Παρίσι, Belin, 2010, 137-152.

10. Δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί εδώ αναλυτικά η δράση της αστυνομίας του Παρισιού. Ωστόσο, ως σημειωθεί συνοπτικά ότι ήδη από τη δεκαετία του 1870 η παρισινή αστυνομία αναζητά τρόπους για να στρατολογήσει Γάλλους χαφιέδες στο Λονδίνο, για την παρακολούθηση εκείνων των Κομμουνάρων που διέφυγαν της σύλληψης βρίσκοντας καταφύγιο στην Αγγλία. Αντίστοιχη εικόνα έχουμε για την παρακολούθηση του αναρχικού κινήματος στο Βέλγιο και αλλού.

8. Arnaud-Dominique Houte, *Le triomphe de la République, 1871-1914*, Παρίσι, Editions du Seuil, 2014, σ. 27-36.

αναρχικά έντυπα συντηρούνται οικονομικά, εν αγνοία τους, από την ίδια την αστυνομία, που με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνει έναν πρωτοφανή βαθμό επιτήρησης της πολιτικής ζωής του Παρισιού.

Δεν είναι παράδοξο που στο συνέδριο της Χάγης τον Σεπτέμβριο του 1872, το γαλλικό τμήμα της Διεθνούς εμφανίζεται αποδεκατισμένο και το σχίσμα που ακολουθεί διαλύει προσωρινά το αναρχικό κίνημα. Τα τρία εναπομείναντα πρόσωπα που αντιπροσώπευαν το παράνομο συμβούλιο των γαλλικών παραρτημάτων σύντομα εξαφανίζονται από το προσκήνιο: ο Εμίλ Νταντρέγκ (Emile Dentraygues), υπεύθυνος για την περιοχή της Τουλούζης, αποδεικνύεται χαφιάς της αστυνομίας, ο Λισιάν Βαν Χεντέγκεμ (Lucien Van Heddeghem), υπεύθυνος για το Παρίσι και τα περίχωρα καταδίδεται από τον Νταντρέγκ, συλλαμβάνεται, καταδικάζεται και απαρνείται το κίνημα και ο Εντουάρ Λαρρόκ (Edouard Larroque), υπεύθυνος για την περιοχή του Μπορντό, είναι φυγάς. Οι περί τον Μπακούιν (Bakunin) καθώς και ο τότε αντιαυταρχικός Ζυλ Γκεντ (Jules Guesde) ασκούν κριτική στον τρόπο μαρξιστικής οργάνωσης θέτοντας ζήτημα ασφάλειας των τοπικών οργανώσεων. Την επόμενη χρονιά το συνέδριο της Γενεύης σφραγίζει κατά κάποιον τρόπο το τέλος της Α΄ Διεθνούς Ένωσης Εργατών.<sup>11</sup>

Ο Γάλλος ιστορικός Ζαν Μετρόν (Jean Maitron), στο γνωστό έργο του για το αναρχικό κίνημα, χαρτογραφεί μεθοδικά τους διάσπαρτους μικρούς πυρήνες κολεκτιβιστών στη Γαλλία, από το πρώτο τους μικρό συνέδριο το 1872 που οργανώνεται σε συνθήκες άκρας μυστικότητας, τις μπροσούρες που κυκλοφορούν παράνομα στο Σεντ-Ετιέν, τα νέα σκιρτήματα αναρχικών ομάδων, όπως αποτυπώνονται σε συναντήσεις και παράνομες εκδοτικές απόπειρες εφημερίδων. Ομοίως, διατρέχοντας τα περισσότερα έργα αναφοράς για τη μελέτη του γαλλικού σοσιαλιστικού κινήματος ως προς

τη συγκεκριμένη περίοδο, παρατηρούμε μια εναρμόνιση στους τίτλους και τους χαρακτηρισμούς που επιλέγουν οι Γάλλοι ιστορικοί για τον γαλλικό σοσιαλισμό. Ενδεικτικά, ο Ζακ Ντροζ (Jacques Droz) αναφέρεται σε «εφηβείες του σοσιαλισμού» (1871-1895) και η Μισέλ Περό (Michelle Perrot) στη «νιότη της απεργίας» (1871-1890).<sup>12</sup>

Τα παραπάνω μαρτυρούν ότι τα διάφορα στοιχεία του αναρχικού και σοσιαλιστικού κόσμου, είτε αφορούν συσσωματώσεις, εκδόσεις και απεργίες, είτε ακόμα ιδεολογικές κατευθύνσεις, βρίσκονται διάσπαρτα στη γαλλική επικράτεια και μπορούμε να τα συλλέξουμε, όχι τόσο ως χαρακτηριστικά ενός μαζικού κινήματος, αλλά περισσότερο ως ενδείξεις ανασυγκρότησής του.

Δεν είναι εύκολο να αναφερθούν εδώ οι δυσκολίες και οι διαδικασίες ανασύστασης του εργατικού κινήματος στη Γαλλία. Ο εργατικός πληθυσμός είναι ένας σύνθετος κόσμος που, ιδίως μετά την εμπειρία του πολέμου και της επανάστασης, γνωρίζει βαθιές μεταμορφώσεις και επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων. Επιγραμματικά ως σημειωθεί ότι από τα 3.000.000 βιομηχανικών εργατών το 1871, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περνάμε στα 4.500.000 και ο βιομηχανικός πληθυσμός φαίνεται να πλησιάζει τα ποσοστά του αγροτικού πληθυσμού (≈35%) της χώρας, ενώ ο Γάλλος προλετάριος, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, εξελίσσεται σε εξειδικευμένο εργάτη και σε αυτή την περίοδο διατυπώνει την υπερηφάνεια της ταξικής του προέλευσης.<sup>13</sup> Η παγκόσμια οικονομική κρίση

12. Michelle Perrot, *Jeunesse de la grève (1871-1890)*, Paris, Le Seuil, collection «L'Univers historique», 1984.

13. Jacques Droz, *Histoire générale du socialisme*, t. 2, de 1875 à 1918, Παρίσι, Quadriga/PUF, 1997, σ. 133-134. Η αύξηση του βιομηχανικού πληθυσμού προκύπτει από την εντατικοποίηση των τοπικών μονοπωλίων. Ενδεικτικά, η εξόρυξη κάρβουνου στη Γαλλία αυξάνεται από 4,5 εκατομμύρια τόνους το 1850, σε 40 εκατομμύρια το 1913, ενώ οι 40.000 μεταλλωρύχοι (1850) αυξάνονται σε 200.000 (1913): Cooper-Richet Diana, «La foule en colère:

11. Jean Maitron, *Le mouvement anarchiste en France, 1. Des origines à 1914*, Παρίσι, Gallimard, Librairie François Maspero, 1975, σ.86-92.

(1873-1896) στη Γαλλία γίνεται αισθητή με κάποιες ιδιαιτερότητες, δεδομένου ότι αγγίζει με διαφορετική ένταση και σε διαφορετικές χρονιές τη γεωργία, την υφαντουργία, τη σιδηρουργία, τις εξαγωγές και το εμπόριο. Στο ξεκίνημά της, αν και εμφανής στην υπόλοιπη οικονομική ζωή της χώρας, δεν έχει εκδηλωθεί άμεσα στον βιομηχανικό τομέα, όπου κατά περίπτωση, μπορεί να υπάρχει και μικρή αύξηση μισθών. Το 1883 όμως γίνεται αισθητή και πλήττει όλες τις όψεις της οικονομικής ζωής. Η βαθιά αυτή ύφεση διαρκεί περίπου ως το 1889, ενώ θα χρειαστεί περίπου μια δεκαετία για να διαπιστωθεί ξανά πραγματική άνοδος του βιοτικού επιπέδου.<sup>14</sup>

## Τα κινήματα και οι λέξεις τους: Ηχηρές σιωπές, επαναπροσδιορισμοί και αποσαφηνίσεις

Σε κάθε περίοδο της ιστορίας του γαλλικού εργατικού κινήματος ξεχωρίζουν κάποιοι πολιτικοί όροι, συνήθως από τη νέα πολιτική και οικονομική ορολογία που μας κληροδότησε ο 19ος αιώνας, οι οποίοι δεν είναι πάντα οι αναμενόμενοι και η χαρτογράφηση τους μπορεί κάποιες φορές να λειτουργήσει ως πυξίδα σε αυτή τη σύνθετη ιστορία διασπάσεων, απογοητεύσεων, συνασπισμών και αγώνων. Αν την περίοδο της Παρισινής Κομμούνας ο όρος «République» συναγωνίζεται σε συχνότητα εμφάνισης σχεδόν ολόκληρη την υπόλοιπη πολιτική ορολογία, είναι επειδή όλες οι εμπλεκόμενες ομάδες την διεκδικούν ως διαφοροποιημένο πολιτικό όραμα. Ομοίως, την πρώτη δεκαετία που ακολουθεί την ήττα του 1871

φαίνεται να ξεχωρίζει –όχι απαραίτητα ποσοτικά αλλά σε σημαντικές στιγμές του κινήματος– ένας άλλος όρος, που αποκτά διαφορετικά σημασιολογικά φορτία και χρησιμοποιείται από το σύνολο των πολιτικών τάσεων. Ο κολεκτιβισμός, αν και παραδοσιακά σε χρήση από τη γαλλική αναρχία (σποραδικά από τα μισά του αιώνα και πιο συστηματικά την περίοδο 1860-1871), από το 1872 και για περίπου τρεις δεκαετίες, διεκδικείται εξίσου από τον Μαλόν (Benoit Malon) (που πηγαίνει έρχεται από τον μαρξισμό στην αναρχία) και τους σοσιαλιστές του Γκεντ.

Όσον αφορά την αναρχία, γύρω στα 1872-1873 μικροί πυρήνες κολεκτιβιστών δραστηριοποιούνται κυρίως στον γαλλικό Νότο, διοργανώνοντας σε συνθήκες μυστικότητας δύο συνέδρια –ένα το 1872 για το οποίο δεν γνωρίζουμε ούτε τον τόπο διεξαγωγής του και ένα στις 8 Ιουνίου του 1873 στο Ζεντ-Ετιέν– ενώ το τρίτο διεξάγεται τον Αύγουστο του 1873 στη Λυών, με τη συμμετοχή 30 ατόμων. Οι συμμετέχοντες διατηρούν επαφές με έναν στενό κύκλο εξόριστων στην Βαρκελώνη, που απαρτίζεται βασικά από τους Σάρλ Αλερινί (Charles Alerini), Πωλ Μπρους (Paul Brousse) και Καμίλ Καμέ (Camille Camet), οι οποίοι έχουν συγκροτήσει το «Κομιτάτο σοσιαλιστικής επαναστατικής προπαγάνδας της μεσομβρινής Γαλλίας» (Comité de propagande révolutionnaire socialiste de la France méridionale). Το ίδρυτικό κείμενο της ομάδας χρησιμοποιεί τον κολεκτιβισμό για τον διαχωρισμό τους από τους κομμουνιστές και τους μουτουαλιστές: «Δεν είμαστε κομμουνιστές, διότι αυτό το σύστημα απαιτεί τη θέσπιση μιας μεγάλης κεντρικής εξουσίας, [...] δεν είμαστε ούτε μουτουαλιστές, διότι δεν πιστεύουμε στην ιδιοσυστασία (constitution) της αξίας, [...] είμαστε κολεκτιβιστές».<sup>15</sup> Ο πυρήνας εξόριστων εκδίδει στα γαλλικά μια εφημερίδα που θα βγάλει μόλις δέκα τεύχη, τη *Solidarité Révolutionnaire*. Η εφημερίδα φτάνει στον γαλλικό νότο μέσα σε μπουκάλια κρασιού σε μια

les mineurs et la grève au XIXe siècle», *Revue d'histoire du XIXe siècle*, Tome 17, 1998/2. *Les foules au XIXe siècle*, σ. 57-67, [https://www.persee.fr/doc/r1848\\_1265-1354\\_1998\\_num\\_17\\_2\\_2342](https://www.persee.fr/doc/r1848_1265-1354_1998_num_17_2_2342)

14. Fernand Braudel-Ernest Labrousse, *Histoire économique de la France*, t. III, 1789-1880, Παρίσι, Quadriges, PUF, 1976.

15. Jean Maitron, *ibid.*, σ. 90.

προσπάθεια επαφής με τους αναρχικούς της περιοχής και ο Καμέ πραγματοποιεί τελικά ένα ταξίδι στη Γαλλία για να έρθει σε επαφή με μια οργάνωση ανταγωνιστική της Διεθνούς και συλλαμβάνεται (16 Νοεμβρίου), λίγο πριν επιβιβαστεί στο τρένο του σταθμού της Λυών με προορισμό το Σεντ Ετιέν. Επάνω του βρίσκουν ένα ρεβόλβερ και ένα σιλιέτο. Στη δίκη του κατηγορούνται άλλα 29 άτομα σε μια υπόθεση που θα μείνει γνωστή ως «συνομοσία της Λυών» και μόνο δύο από τους συλληφθέντες απαλλάσσονται από τις κατηγορίες. Μετά από τις δικαστικές περιπέτειες που ακολουθούν, το αντιαναρχικό γαλλικό τμήμα της Διεθνούς σχεδόν εξαφανίζεται. Αξίζει να μεταφερθεί εδώ ένα μικρό κείμενο που αποθησαυρίζει με ευαισθησία ο Ζαν Μετρόν από το *Bulletin de la Fédération Jurassienne* στον απόηχο των γεγονότων: «Ένας συνδρομητής μας ρωτάει γιατί μιλάμε τόσο σπάνια για τη Γαλλία. Ας του απαντήσουμε ότι αντιθέτως μιλάμε συνεχώς για αυτήν. Όμως οι πληροφορίες που δημοσιεύουμε για τη Γαλλία εμφανίζονται γενικά [...] κάτω από τη ρουμπρίκα *Νέα Καληδονία*. Διότι στην πραγματικότητα, δεν είναι παρά μόνο εκεί, και στους διάσπαρτους προγραμμένους, που πρέπει να αναζητήσουμε την Γαλλία».<sup>16</sup>

Τα επόμενα χρόνια αναρχικοί πυρήνες και αυτοσχέδιες μικρές ομάδες εξακολουθούν να υφίστανται αλλά δεν νομίζω ότι μπορούμε στα αλήθεια να τις παρακολουθήσουμε ως κίνημα στο γαλλικό έδαφος. Αντίθετα εκτός Γαλλίας, η Ομοσπονδία του Γιούρα (Fédération Jurassienne) που έχει συγκροτηθεί ήδη από το 1871 θα έχει δέκα χρόνια έντονης παρουσίας και δράσης. Το 1880 η οργάνωση αλλάζει άποψη ως προς τον κολεκτιβισμό, παρουσιάζοντάς τον στο εξής ως ένα μόνο στάδιο προς τον αναρχικό κομμουνισμό, κατά το οποίο τα μέσα παραγωγής και τα αγαθά θα είναι κοινά. Την ίδια περίοδο παρατηρείται στη Γαλλία μια τάση που προέρχεται από την αναβίωση του έργου του Colins de Ham, μέσω του περιοδικού

*La philosophie de l'avenir*, κάνοντας επίσης αναφορά στον κολεκτιβισμό της γης χωρίς επανάσταση.<sup>17</sup> Τέλος, οι Γάλλοι σοσιαλιστές εντάσσουν πλέον τον κολεκτιβισμό συστηματικά στον πολιτικό τους λόγο. Αυτή η αλλαγή θα μπορούσε να ερμηνευθεί σε ένα βαθμό από την αργή εισχώρηση του μαρξισμού στη Γαλλία.

Είναι γνωστό ότι, με εξαίρεση τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* (1875), κανένα έργο των Μαρξ και Ένγκελς δεν εκδίδεται στη Γαλλία πριν το 1880.<sup>18</sup> Η πρώτη μετάφραση στα γαλλικά του *Εμφύλιου Πολέμου*, ανάλυση αναφοράς για την Παρισινή Κομμούνια, γίνεται στις Βρυξέλλες (1872)<sup>19</sup> και ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου* στα γαλλικά, επιμελημένος από τον ίδιο τον συγγραφέα, κυκλοφορεί σε συνέχειες από το 1872 έως το 1875 με ρίσκο του εκδότη Μορίς Λασάτρ (Maurice Lachâtre).<sup>20</sup> Πρόκειται για μια από τις δυσκολότερες εκδοτικές προσπάθειες της περιόδου, δε-

17. Jacques Droz, *ibid.*, σ. 151.

18. Για τον πλήρη κατάλογο των γνωστών έως σήμερα εκδόσεων στη Γαλλία βλ. Jean-Numa Ducange, «Les traductions et publications de Karl Marx et Friedrich Engels en français avant 1914», *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* [En ligne], 114 | 2011, mis en ligne le 01 janvier 2011, consulté le 19 janvier 2022. URL: <http://journals.openedition.org/chrhc/2271>; DOI: <https://doi.org/10.4000/chrhc.2271>

19. Karl Marx, *La guerre civile en France. Adresse du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs*, Bruxelles, Vve Truys, Ιούλιος 1872.

20. Η ζωή του Maurice Lachâtre είναι μυθιστορηματική. Γεννημένος το 1814 έρχεται από νωρίς σε επαφή με σεν-σιμονιστές, αποκτά την πρώτη του καταδίκη το 1835 και εγκλωβίζεται το 1839 στο Παρίσι, δίνοντας τις πρώτες του εκδόσεις. Συμμετέχει στην εξέγερση του 1848, εκδίδει τολμηρούς τίτλους, αρθρογραφεί και στη συνέχεια γνωρίζεται με διεθνιστές και μπλανκιστές ενώ το 1870 συμμετέχει στον πόλεμο και αργότερα στην Παρισινή Κομμούνια. Θα μείνει κρυμμένος 82 μέρες πριν εγκαταλείψει το Παρίσι στις 14 Αυγούστου 1871 για την Ισπανία, με τη βοήθεια ενός πλαστού διαβατηρίου που θα προμηθευτεί στην Τουλούζη. Εκεί θα γνωρίσει τον Paul Lafargue και θα δρομολογηθεί η γαλλική έκδοση του *Κεφαλαίου*, σε 44 φυλλάδια, σε μετάφραση του Joseph Roy. Ο εκδότης τα τελευταία χρόνια πριν τον θάνατό του θα σφραγίσει τελικά στην αναρχία. Βλ. το σχετικό λήμμα στο λεξικό Maitron: <https://maitron.fr/spip.php?article167846>

16. Jean Maitron, *ibid.*, σ. 92.

δομένου ότι ο συγγραφέας βρίσκεται στο Λονδίνο, ο εκδότης στην Ισπανία και μετά στο Βέλγιο, ο μεταφραστής στο Μπορντό, ο τυπογράφος στο Παρίσι και όλα αυτά με την κατάσταση πολιορκίας σε ισχύ και το δόγμα ηθικής τάξης σε πλήρη ανάπτυξη. Η υποδοχή του *Κεφαλαίου* από τους διανοούμενους είναι θεαματική: «Ο Λαφόργκ (Lafargue) υπερασπίζεται το έργο τον Νοέμβριο του 1884 στην *Journal des Economistes*, ο πρώην μπλανκιστής Ρενιάρ (Renard) εξυμνεί τη θεωρία της υπεραξίας στο *Calendrier de l'ère révolutionnaire et sociale* και ο Ρουανέ (Rouanet), που δεν υπήρξε ποτέ επαναστατικός σοσιαλιστής, δηλώνει το 1887 ότι «υποκλίνεται μπροστά σε αυτό το κολοσσιαίο έργο».<sup>21</sup> Η αναγκαιότητα ύπαρξης προλεταριακών αγώνων και πολιτικής οργάνωσής τους ως αναπόσπαστο στοιχείο της μαρξιστικής θεωρίας, προπαγανδίζεται πλέον στις εφημερίδες *L'intransigeant*<sup>22</sup> και *Le prolétaire*, ενώ ο Ζυλ Γκεντ, από το 1878, συμβάλλει στη διάχυση του μαρξισμού στη Γαλλία «τονίζοντας τις επαναστατικές όψεις του μαρξιστικού κολεκτιβισμού».<sup>23</sup> Η παραπάνω εκδοτική δραστηριότητα δεν αφορά σε μεγάλο βαθμό την ίδια την εργατική τάξη, η οποία φαίνεται να αποκτά τελικά πρόσβαση σε βασικές μαρξιστικές έννοιες μέσω απλοποιημένων σχημάτων, ενίοτε και γενικεύσεων, που δημοσιεύονται και αναπαράγονται κυρίως σε εφημερίδες της τάσης Γκεντ.

Παράλληλα, η δεκαετία 1882-1892 χαρακτηρίζεται από εργατικούς αγώνες οικονομικών πρωτίστως διεκδικήσεων

21. Jacques Droz, *ibid.*, σ. 144. Παράλληλα με αυτές τις κριτικές που αφορούν την ουσία του έργου, πολυάριθμα είναι τα αφιερώματα που εμφανίζονται για τον ίδιο τον Μαρξ, καθώς και εκλαϊκευτικές μελέτες, συνόψεις διαφόρων έργων του που συνοδεύονται βεβαίως από αντίστοιχες παρερμηνείες.

22. Πρόκειται για μια από τις διασημότερες εφημερίδες της περιόδου, που ιδρύεται το 1880 έχοντας ακροαριστερό ιδεολογικό προσανατολισμό, όχι πάντα ξεκάθαρο αν και στηρίζει σε αρκετές εκλογικές αναμετρήσεις τους μπλανκιστές. Ωστόσο, καταλήγει όργανο της εθνικιστικής Δεξιάς με την υπόθεση του στρατηγού Μπουλανζέ (Boulangère) και την ίδια γραμμή ακολουθεί κατά την υπόθεση Ντριφούς (Dreyfus).

23. Jacques Droz, *ibid.*, σ. 144.

και η νίκη των ρεπουμπλικάνων μετά την κρίση της 16ης Μαΐου 1877 απελευθερώνει νέα κύματα εργατικών κινητοποιήσεων. Η ψευδαίσθηση και η προσδοκία της «καλής θέλησης» των ρεπουμπλικάνων αφεντικών, που εμφανίζεται αυτή την περίοδο, διαλύεται απότομα, καθώς το κεφάλαιο, ιδίως στη γαλλική επαρχία, ταυτίζεται συχνά με πρόσωπα που κατέχουν διοικητικές εξουσίες (νομάρχες, δήμαρχοι κτλ.), και τα οποία δεν διστάζουν να κινητοποιήσουν τη χωροφυλακή για την προάσπιση των προσωπικών τους συμφερόντων. Η εργατική τάξη που μετά την Παρισινή Κομμούνα σχεδόν αποκρύπτει την πολιτική και επικεντρώνεται μόνο στο κοινωνικό ζήτημα, θυμίζοντας μέρες του 1860, αναγκάζεται για μια ακόμα φορά να συνειδητοποιήσει ότι οι εργατικές διεκδικήσεις δεν γίνεται να αποκοπούν από τους πολιτικούς αγώνες.<sup>24</sup>

Σε αυτό συμβάλλουν και οι χειρισμοί σοσιαλιστικών ομάδων που στηρίζουν μέσα από τις εφημερίδες τους, ακόμα και με εράνους, τις μεγάλες εργατικές απεργίες της εποχής, δείχνοντας έτσι την ουσιαστική διαφοροποίησή τους από τους ριζοσπάστες ή/και ρεφορμιστές ρεπουμπλικάνους. Τα πρώτα εργατικά συνέδρια της δεκαετίας αποτυπώνουν επίσης αυτή την επιστροφή στο 1860, που μοιάζει να διαγράφει πρόσκαιρα την εμπειρία της Α' Διεθνούς από τον χάρτη. Τον Μάιο του 1872, 23 εργατικές ενώσεις ιδρύουν στο Παρίσι τον Κύκλο της Εργατικής Συνδικαλιστικής Ένωσης (Cercle de l'Union syndicale ouvrière) υπό την καθοδήγηση του Ζάν Μπαρμπερέ (Jean Barberet), ο οποίος προέρχεται από ένα κράμα πολιτικών συναντήσεων, ρεφορμιστών-ριζοσπαστών ρεπουμπλικάνων, όπως ο Γαμβέτας και

24. «Οι εργάτες δεν υποδέχονται [τους σοσιαλιστές] πάντα με εμπιστοσύνη. Ο σοσιαλιστής, ιδίως αν έρχεται «απ' έξω» [...] μπορεί να πυροδοτεί τη δυσπιστία που ενυπάρχει σε μια εργατική τάξη, η οποία έχει συχνά εξαπατηθεί από την πολιτική. «Δεν είμαστε εδώ για να κάνουμε πολιτική». Αυτή η κραυγή που επαναλαμβάνεται συχνά δεν στοχεύει μόνο τις προεκλογικές εκστρατείες αλλά και τον φόβο της χειραγώγησης. [...] Το εργατικό φρούτο δεν πέφτει από μόνο του στο προτεταμένο χέρι των σοσιαλιστών». Jacques Droz, *ibid.*, σ. 148.



αναρχικών όπως ο Πωλ Μπρους. Η δράση του θα είναι αισθητή για αρκετά χρόνια και ο εξόριστος Εντουάρ Βαγιάν (Édouard Vaillant) χαιρετίζει από το Βέλγιο, «στο όνομα των Κομμουνάρων», την οργάνωση, αλλά στην πραγματικότητα είναι ο μόνος που προχωράει σε ανάλογη κίνηση και ο Κύκλος θα διαλυθεί λίγους μήνες αργότερα από την αστυνομία.

Στο πρώτο εργατικό συνέδριο του Παρισιού το 1876, ο Μπαρμπερέ κατέχει κεντρικό ρόλο και καταφέρνει να επιβάλει τη γραμμή του συνεργατισμού και μπουτουαλισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα πρακτικά του συνεδρίου δείχνουν μια εκκωφαντική σιωπή ως προς την Παρισινή Κομμούνα<sup>25</sup> και δεν είναι τυχαίο που ο συντηρητικός Τύπος συχαίρει τους διοργανωτές για την πρωτοβουλία τους. Στο συνέδριο που ακολουθεί δυο χρόνια μετά στη Λυών (1878) μια πρόταση για ψήφισμα αμνήστευσης δεν τίθεται καν σε ψηφοφορία,<sup>26</sup> παρά το γεγονός

ότι μικροί πολιτικοί πυρήνες έχουν ήδη ανοίξει τη δημόσια συζήτηση και σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Βίκτωρ Ουγκό, έχουν ξεκινήσει μια εκστρατεία που θα δώσει καρπούς λίγα χρόνια αργότερα. Οι πρώτες αναφορές στην Κομμούνα του Παρισιού έρχονται κυρίως από εξόριστους Κομμουνάρους,<sup>27</sup> ενώ στη Γαλλία οι μόνοι που επικαλούνται συστηματικά την επανάσταση του 1871 είναι οι διάσπαρτοι μικροί αναρχικοί πυρήνες.

Ωστόσο, το συνέδριο της Λυών παρουσιάζει ενδιαφέρουσες αντιφάσεις. Οποιαδήποτε αναφορά στην επανάσταση ταυτίζεται με έναν πόλεμο οδοφραγμάτων, και ο όρος «πολιτική» γίνεται συνώνυμο του ριζοσπαστισμού της αστικής τάξης με αποτέλεσμα και οι δύο έννοιες να αποκτούν αρνητικό πρόσημο και να καταδικάζονται. Παρ' όλα αυτά, είναι σε αυτό το συνέδριο που αποφασίζεται η συμμετοχή των εργατών στις εκλογές του 1878, χωρίς βεβαίως να διαθέτουν ακόμα τον μηχανισμό ενός πολιτικού κόμματος,

25. *Séances du Congrès ouvrier de France, session de 1876, tenue à Paris du 2 au 10 octobre, Salles des Ecoles, 3, rue d'Arras*, Παρίσι, Librairie Sandoz et Fischbacher, 1877.

26. *Séances du Congrès ouvrier de France, deuxième session, Tenue à Lyon du 28 janvier au 8 février 1848, Salle du Théâtre des Variétés*, Λυών, Imprimerie Jules Trichot, 1878.

27. Βλ. για παράδειγμα το μανιφέστο, *Aux Communeux par la Commune révolutionnaire*, που κυκλοφορεί στο Λονδίνο το 1884 από εξόριστους μπλανκιστές. Το κείμενο είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.marxists.org/francais/commune/works/1874/06/communeux.htm>

και η πρώτη εργατική συμμετοχή στις δημοτικές εκλογές του Παρισιού αρχές του 1878 είναι γεγονός.

Η μεγάλη αλλαγή έρχεται με το συνέδριο της Μασσαλίας, το 1879. Από τις πρώτες γραμμές του κειμένου που εκφωνείται στην έναρξη των εργασιών του συνεδρίου διατυπώνεται η διαπίστωση ότι η Γαλλική République, μέσα σε μια σχεδόν δεκαετία, δεν έχει ωφελήσει με κανένα τρόπο την εργατική τάξη και για πρώτη φορά μετά από τόσα χρόνια οι Γάλλοι εργάτες επικαλούνται εκ νέου, σε επίσημη συνάντησή τους, τον όρο «επανάσταση». Ο κολεκτιβισμός κάνει ξανά την εμφάνισή του στην ημερήσια διάταξη της 3ης Σεπτεμβρίου όπου γίνεται λόγος για συλλογική οικειοποίηση εδάφους και μέσων παραγωγής, ενώ η Παρισινή Κομμούνια έρχεται θεαματικά στο προσκήνιο. Οι κολεκτιβιστές Γκεντ, Μαλόν και Ζαν Λομπάρ (Jean Lombard) με τις εισηγήσεις τους αποκτούν ουσιαστικό ρόλο στο συνέδριο και η πολιτική επιστρέφει στο εργατικό κίνημα.

Σε αυτή τη συνάντηση επανέρχεται και ο διεθνισμός, μέσα από την διαπίστωση της διεθνούς διάστασης του κοινωνικού ζητήματος, ιδέα γνώριμη αλλά όχι αυτονόητη τα εξεταζόμενα χρόνια<sup>28</sup> και η απεργία ως μέσο πίεσης για τη λύση του.

28. Τον Ιούνιο του 1881, στη Μασσαλία αποβιβάζονται στρατεύματα που επιστρέφουν από την Αφρική, έπειτα από το σύμφωνο του Βαγδό, με το οποίο ο έλεγχος της Τυνησίας περνάει από την Ιταλία στη Γαλλία. Το πλήθος πανηγυρίζει και με αφορμή κάποιες μεμονωμένες αποδοκιμασίες ξεκινούν οι «*νβρες marseillaises*», ένα τριήμερο πογκρόμ ενάντια στους Ιταλούς εργάτες της περιοχής, με την ανοιχτή υποστήριξη του οικονομολόγου Paul-Leroy Beaulieu που αρθρογραφεί σε διάσημες αστικές εφημερίδες. Το ζήτημα ξενοφοβίας της γαλλικής εργατικής τάξης χρήζει μελέτης, διότι μέχρι τα τέλη του αιώνα δεν φαίνεται να παρουσιάζει φυλετικές αναφορές, σε αντίθεση με τον αστικό Τύπο οικονομολόγων (*L'Économiste français, La Revue d'Économie Politique, Le Journal des Économistes, La Revue Économique Internationale*) που προσπαθεί να συντηρήσει ιδεολογικά την αποικιοκρατία, με όρους ρατσισμού μέσω μιας στοχευμένης προπαγάνδας, και σκιαγραφεί ως υπαίτιους της οικονομικής κρίσης στη Γαλλία, τους Ιταλούς μετανάστες, κάνοντας λόγο για «Κινέζους της Ευρώπης».

Ως οριστική λύση του κοινωνικού ζητήματος ορίζεται η μετατροπή του ιδιωτικού κεφαλαίου σε συλλογικό, μέσω της εθνικοποίησής του, και στις 29 Σεπτεμβρίου αποφασίζεται ότι όλα τα παραπάνω θα πρέπει να υλοποιηθούν μέσω ενός ταξικού κόμματος: «Η αναγκαιότητα προλεταριακής εκπροσώπησης στα εκλεγμένα Σώματα. [...] [και] η δημιουργία ενός εργατικού κόμματος: οι βάσεις, η οργάνωση και το πρόγραμμά του».<sup>29</sup>

Με την επιστροφή τους αρκετοί Κομμουνάροι προσχωρούν στη Φεντερασιόν του 1879 (Fédération du Parti des Socialistes de France), άλλοι συνεργάζονται με ριζοσπάστες ρεπουμπλικάνους δημιουργώντας την εφήμερη Σοσιαλιστική Ρεπουμπλικανική Συμμαχία (Alliance socialiste républicaine) ενώ οι περισσότεροι μπλανκιστές συγκροτούν το 1881 την Κεντρική Επαναστατική Επιτροπή (Comité Révolutionnaire Central) που θα έχει σημαντική επιρροή, κυρίως στο Παρίσι, τα επόμενα χρόνια.

Η Φεντερασιόν (FTSF) υιοθετεί το 1880 (Συνέδριο της Χάβρης) το πολιτικό πρόγραμμα που συντάσσουν οι Μαρξ, Γκεντ και Λαφάργκ. Η εκλογική ήττα όμως των σοσιαλιστών το 1881 δημιουργεί διάσπαση ανάμεσα στην πλειονότητα, που επιθυμεί συγκεκριμένες σοσιαλιστικές μεταρρυθμίσεις και θα εκφραστεί από τον Πωλ Μπρους και την τάση του Γκεντ που μειοψηφεί. Οι αναρχικοί είναι οι πρώτοι που αποχωρούν από την οργάνωση το 1881 και θα ακολουθήσουν οι μαρξιστές, το 1882, στο συνέδριο του Σεντ-Ετιέν. Οι μαρξιστές, στη συνέχεια, θα δημιουργήσουν το Εργατικό Κόμμα, ενώ η Φεντερασιόν θα εξελιχθεί σε ένα ρεφορμιστικό σοσιαλιστικό κόμμα υπό την καθοδήγηση του Μπρους (γνωστοί και ως *possibilistes*).

Η πολιτική οργάνωση, την ανάγκη της οποίας συνειδητοποίησε το συνέδριο της Μασσαλίας, διασπάται πριν ακόμα γίνει πραγματικότητα και ώς το 1889 θα μπο-

29. *Séances du Congrès ouvrier socialiste de France, troisième session, tenue à Marseille du 20 au 31 octobre 1879, à la salle des Folies Bergères, Μασσαλία, Imprimerie générale J. Doucet, 1879, σ. 13*

ρούσαμε να πούμε ότι η πολιτική μάχη δίνεται ανάμεσα σε επαναστάτες (μαρξιστές, μπλανκιστές, αναρχικούς) και ρεφορμιστές (οι υποστηρικτές της Φεντερασιόν και όσοι είχαν δημιουργήσει τη Σοσιαλιστική Ρεπουμπλικανική Συμμαχία).

Οι ρεφορμιστές ή αλλιώς ποσιμπλιστές (possibilistes) δίνουν σημασία στην εκλογική διαδικασία και τις μεταρρυθμίσεις που μπορούν να πετύχουν μέσα στα κοινοβουλευτικά όρια, ενώ οι επαναστάτες μάλλον συμφωνούν με τις επιφυλάξεις που διατηρεί μεγάλο τμήμα του εργατικού κόσμου ως προς τις εκλογικές διαδικασίες.<sup>30</sup> Το καθολικό δικαίωμα ψήφου είναι βεβαίως θεμιτό, ωστόσο οι επαναστάτες δεν ξεχνούν ότι μέσω αυτής ακριβώς της διαδικασίας προέκυψε στο παρελθόν το καθεστώς της Δεύτερης Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια η Εθνοσυνέλευση του 1870.

## Η αμνηστία ως διαρκής πολιτική διαπραγμάτευση

Όπως ήδη αναφέρθηκε η δεκαετία του 1880 είναι η περίοδος κατά την οποία οι ρεπουμπλικάνοι καταλαμβάνουν με ουσιαστικό τρόπο την εξουσία μέσω των θεσμών και ξεκινούν την εφαρμογή του έργου τους.<sup>31</sup> Παράλληλα όμως η περι-

οδος χαρακτηρίζεται από μαζικές και περιστασιακά βίαιες απεργιακές κινητοποιήσεις, που συμβαδίζουν χρονικά με το κίνημα της προπαγάνδας στην πράξη (1880-1995)<sup>32</sup> –μια σειρά από βομβιστικές ή δολοφονικές απόπειρες– που κάποιες στιγμές παίρνει απρόβλεπτες διαστάσεις.

Η συζήτηση για την αμνήστευση των επαναστατών του 1871 έχει ξεκινήσει από μεμονωμένες πρωτοβουλίες ήδη από το 1875, ωστόσο, όπως ήδη φάνηκε, θα χρειαστούν κάποια χρόνια για να εξελιχθεί σε ξεκάθαρο αίτημα του εργατικού κινήματος. Το 1877, με την οριστική ήττα των φιλομοναρχικών, ξεκινά η καμπάνια αμνήστευσης που αμέσως διασπάται σε δύο ανταγωνιστικές πρωτοβουλίες: την επιτροπή των Βικτόρ Ουγκό και Λουί Μπλάν (Louis Blanc) και μια δεύτερη επιτροπή με τίτλο «Πρωτοβουλία για την αμνηστία» που προέρχεται από την Αριστερά.

Η Τρίτη Δημοκρατία με τον νόμο του 1879 (3 Μαρτίου) εφευρίσκει ένα νομικό τέχνασμα που αποκαλεί «αμνηστευτική χάρη» (grâce amnistiante), σύμφωνα με το οποίο η αμνηστία είναι μερική, αφορά δηλαδή πρόσωπα που έχουν ήδη λάβει χάρη πριν το 1879, αφήνοντας στο περιθώριο του νόμου περίπου 1.400 επαναστάτες, εξαιρώντας όσους και όσες είχαν πιο έντονη πολιτική δράση. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον νόμο, ένας Κομμουνιστής που έχει ήδη λάβει χάρη πριν τις 5 Ιουνίου του 1879 αμνηστεύεται, ενώ αντίθετα όσοι δεν έχουν τύχει προεδρικής χάρης έως τις 5 Ιουνίου 1879 δεν αμνηστεύονται αλλά λαμβάνουν τότε μόνο την προεδρική χάρη. Στόχος της κυβέρνησης ήταν να διαχωρίσει κατά βούληση τους καταδικασμένους σε δύο ομάδες: τη λιγότερο επικίνδυνη, η οποία θα ανακτούσε όλα της

30. Δέκα χρόνια μετά, το 1890 εντός της Φεντερασιόν προκύπτει ακόμα μια διάσπαση από τον Ζαν Αλμάν (Jean Allemane), που θα οδηγήσει στον σχηματισμό του Εργατικού Επαναστατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (Parti ouvrier socialiste révolutionnaire/POSR), το οποίο παρουσιάζει, κάποιες στιγμές, ιδεολογικούς δεσμούς με την αναρχία. Τέλος, στις διάφορες τάσεις σημαντικό ρόλο θα παίξουν και οι ανεξάρτητοι σοσιαλιστές του Ζαν Ζωρές (Jean Jaurès) προς τα τέλη του αιώνα. Έτσι το 1901-1902 σχηματίζονται δύο βασικοί πυρήνες του γαλλικού τμήματος της Διεθνούς (1905): το Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας/Parti Socialiste de France (με βασικό πυλώνα το Εργατικό Κόμμα του Γκεντ, όσους μπλανκιστές γλιτώνουν από τον μπουλανζισμό και ένα τμήμα αλμανιστών) υπό τον Γκεντ και το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (Φεντερασιόν, ανεξάρτητοι, και αλμανιστές) υπό τον Ζωρές.

31. Το έργο αυτό είναι σημαντικό. Αφορά τη δημόσια, υποχρεωτική και λαϊκή παιδεία, την αναθε-

ώρηση των συνταγματικών νόμων και βεβαίως τις λεγόμενες μεγάλες «ρεπουμπλικανικές» ελευθερίες.

32. Στη Γαλλία, η νομοθεσία ως προς τη μεταφορά και διακίνηση του δυναμίτη αλλάζει, οι διαδρομές των εκρηκτικών υλών μπαίνουν στο μικροσκόπιο και ειδικές επιτροπές εμπειρογνομόνων προσπαθούν να εντοπίσουν και να ανιχνεύσουν την προέλευση κάθε βομβιστικού μηχανισμού.

τα πολιτειακά δικαιώματα, και την πιο επίφοβη, που θα εξαιρούνταν στο εξής από κάθε πολιτική δραστηριότητα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ο νόμος ορίζει ότι η κυβέρνηση διατηρεί το δικαίωμα να εξαιρέσει της αμνηστίας όσους κρίνει «επικίνδυνους ή ανάξιους» και για να αιτιολογήσει τις επιλογές της στηρίζεται στα ποινικά μητρώα των καταδικασμένων, ενώ ρητώς αναφέρεται ότι μικρός αριθμός επαναστατών θα εξαιρεθεί για πολιτικούς λόγους.<sup>33</sup> Στην πρώτη κατηγορία εμπίπτουν, λοιπόν, επαναστάτες που δηλώνουν μεταμέλεια ή έχουν εκδηλώσει καλή διαγωγή στα χρόνια της εξορίας (βλ. για παράδειγμα, τη συμμετοχή Κομμουνάρων στην καταστολή των Κανάκ το 1878),<sup>34</sup> σκιαγραφώντας πρωτίστως απελαθέντες, παρότι διατυπώνονται κάποιες προϋποθέσεις και για όσους καταδικάστηκαν ερήμην, έχοντας διαφύγει της σύλληψης το 1871.

Η καμπάνια, λοιπόν, συνεχίζεται στην Γαλλία, ενώ στο Λονδίνο και τη Γενεύη κάνουν την εμφάνισή τους διάφορες «επιτροπές εξαιρουμένων» (comités d'exclus) από τον νόμο. Στη Γενεύη οι Γάλλοι εξόριστοι δημοσιεύουν σε εφημερίδες αποσπάσματα από τις αποφάσεις των στρατοδικείων, ενίοτε και τα ποινικά τους μητρώα, ανατρέποντας το αφήγημα της έως τότε ρητορικής της καταστολής περί «κοινής εγκληματικής συμμορίας» και αποδεικνύουν στην κοινή γνώμη ότι είναι πολιτικοί κατάδικοι που δεν σχετίζονται με το κοινό ποινικό δίκαιο.<sup>35</sup> Ο μπλανκιστής Αλμπέρ Γκουλέ (Albert Goullé), από την εξορία του στο Λονδίνο, συντάσσει μια ανοιχτή επιστολή, στην οποία φαίνεται να έχει αντιληφθεί πλήρως το γράμμα του νόμου και τις απορρέουσες αναγνώσεις του:

33. Anne Simonin, *Le déshonneur dans la République. Une histoire de l'indignité, 1791-1958*, Grasset, 2008, σ. 159-163.

34. Bierman Guy, «Le recrutement extraordinaire en Nouvelle-Calédonie pendant la grande révolte canaque de 1878», *Revue française d'histoire d'outre-mer*, tome 79, n°297, 4e trimestre 1992, σ. 517-531.

35. Ας σημειωθεί ότι από τα στρατοδικεία προκύπτει πως το 79,4% των καταδικασμένων είχε λευκό ποινικό μητρώο.

«Κύριε Υπουργέ,  
Ως προς τον νόμο που μόλις ψηφίστηκε, οι καταδικασμένοι ερήμην της Κομμούνας μπορούν να λάβουν χάρη. Δίνεται συγχώρηση σε όσους διέφυγαν της σφαγής με την προϋπόθεση να δηλώσουν μεταμέλεια, αν όχι ευθέως, τουλάχιστον σιωπηρά.

Δεδομένου ότι δεν με αναγνωρίζω καθόλου ως εγκληματία, θα ήθελα να μην μπορέσετε να με θεωρήσετε μετανοημένο, ούτε να μου επιβάλλετε το στίγμα της συγγνώμης σας. Ανάμεσα στις Βερσαλλίες και την Κομμούνα, δεν είναι η Κομμούνα αλλά οι Βερσαλλίες που χρήζουν συγγνώμης. Τα στρατεύματα των Βερσαλλιών, αφού νίκησαν τα στρατεύματα της Κομμούνας, εκτέλεσαν τους άοπλους κρατούμενους. Ανάμεσά τους βρισκόταν ο αδερφός μου, Ανρί Γκουλέ, ο οποίος δολοφονήθηκε στο στρατόπεδο Λομπώ.

Δεν μπορεί ο νόμος της αμνηστίας σας να με κάνει να το ξεχάσω αυτό. Εξάλλου, αξίζω και διεκδικώ την τιμή να είμαι μεταξύ αυτών που καυχιόνται για τη συμμετοχή τους στην Κομμούνα και που η ήττα δεν τους αποθάρρυνε.

Σας χαιρετώ, Αλμπέρ Γκουλέ»<sup>36</sup>

Ποιο ήταν εκείνο το στοιχείο που αντιλήφθηκε αμέσως ο Γκουλέ και προκάλεσε την οργή του, το οποίο δυστυχώς διαφεύγει, σήμερα, της προσοχής αρκετών ιστορικών του 1871; Η Αν Σιμονίν (Anne Simonin), στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον βιβλίο της, εξηγεί ότι το πρόβλημα με τον νόμο του 1879, δεν είναι μόνο η παράμετρος της εξαίρεσης, αλλά το γεγονός ότι ο νόμος αντικαθιστά τη λογική της λήθης των γεγονότων, με την πολιτική της συγχώρησης των προσώπων, μέσω της αμνηστευτικής χάρης.

Το νομθέτημα αυτό διαθέτει μια ακόμα προβληματική παράμετρο: την ιδιόζουσα περίπτωση του Λουί Ογκύστ Μπλανκί. Είναι γνωστό ότι ο Μπλανκί συλλαμβάνεται στις 17 Μαρτίου 1871, την παραμονή της απόπειρας μετακίνησης του αμυντικού οπλισμού της πόλης από τον λόφο της Μονμάρτης. Στις 20 Μαρτίου οδηγείται

36. Η επιστολή έχει δημοσιευθεί στο λεξικό Maitron: <https://maitron.fr/spip.php?article135935>

στη φυλακή της Καόρ, μια κοινότητα της νοτιοδυτικής Γαλλίας, όπου κρατείται με φυλακισμένους ποινικού δικαίου. Στις 26 Μαρτίου ωστόσο εκλέγεται από την Παρισινή Κομμούνα και η πρόταση των εξεγερμένων να τον πάρουν πίσω, προσφέροντας σε αντάλλαγμα 74 ομήρους της Κομμούνας, πέφτει στο κενό, με απόφαση του Αντόλφ Τιέρ. Στις 22 Μαΐου, στην έναρξη της Αιματηρής Εβδομάδας, ο Μπλανκί μεταφέρεται 515 χιλιόμετρα μακριά από το Παρίσι, στο κάστρο Taureau. Πρόκειται για ένα κάστρο του 16ου αιώνα που από το 1721 χρησιμοποιείται ως φυλακή. Με τοίχους ύψους 20 μέτρων, το κτίριο βρίσκεται μέσα στη θάλασσα, πλήρως εκτεθειμένο σε ανέμους και παλίρροιας. Φημολογείται ότι ο Μπλανκί εμπνέεται εκεί το τελευταίο του έργο<sup>37</sup> και αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε ο τελευταίος κρατούμενος αυτής της φυλακής, που ελάχιστα χρόνια μετά θα μετατραπεί σε τουριστικό θέρετρο.

Τον Νοέμβριο του 1871 μεταφέρεται στη φυλακή των Βερσαλλιών και η δίκη του διεξάγεται από το τέταρτο στρατοδικείο. Καταδικάζεται σε στέρση των πολιτικών του δικαιωμάτων και σε απέλαση στη Νέα Καληδονία, ωστόσο η κακή κατάσταση της υγείας του και η προχωρημένη του ηλικία δεν κάνουν εφικτό το πολύμηνο ταξίδι στη θάλασσα και ο Μπλανκί τελικά φυλακίζεται διά βίου στη φυλακή υψίστης ασφαλείας Clairvaux.

Όταν ξεκινούν οι εκστρατείες για την αμνήστευση, η υπόθεσή του επανέρχεται στο προσκήνιο και οι ρεπουμπλικάνοι, χάρη στις συστηματικές παρεμβάσεις και υπομνήσεις του Κλεμανσώ (Clemenceau), δεν μπορούν να κάνουν πως αγνοούν ότι η καταδίκη του Μπλανκί ήταν εξαρχής παράνομη. Τα στρατοδικεία συγκροτήθηκαν για να δικάσουν αποκλειστικά υποθέσεις σχετικές με την Παρισινή Κομμούνα, στην οποία ο Μπλανκί δεν συμμετείχε. Το κατηγορητήριο του αναφέρεται στη συμμετοχή του στην εξέγερση της 31ης Οκτωβρίου 1870 και σε «ηθική αυτουργία» ως προς την Κομμούνα του Παρισιού.<sup>38</sup>

Το αδιέξοδο γίνεται ακόμα πιο εμφανές, όταν η εφημερίδα του Γκεντ, *L'Égalité*, ξεκινάει από το 1878 καμπάνια για την απελευθέρωσή του. Στο πνεύμα αυτό οι σοσιαλιστές δεν διστάζουν να εμφανίσουν επανειλημμένα και σε διάφορες εκλογικές περιφέρειες την υποψηφιότητα του Μπλανκί στις βουλευτικές εκλογές. Εκλέγεται τελικά στο Μπορντό τον Απρίλιο του 1879 και ο Κλεμανσώ πιέζει την Βουλή για την αμνήστευσή του, δεδομένου ότι και η δική του καταδίκη έγινε με πολιτικά κριτήρια. Η εκλογή του δεν επικυρώνεται τελικά και ο Μπλανκί λαμβάνει την εκδικητική χάρη της αστικής Δημοκρατίας στις 10 Ιουνίου 1879. Για δυο χρόνια ο «γέρος» θα παρευρεθεί σε δεκάδες πολιτικές συναντήσεις και θα προλάβει να εκδώσει την τελευταία του εφημερίδα *Ni Dieu, Ni Maître*.

Οι σοσιαλιστές δεν ψυχάζουν και στις 10 Μαρτίου 1880, η εφημερίδα *L'Égalité* ανακοινώνει: «Με αφορμή την ένατη επέτειο της 18ης Μαρτίου 1871, η *Egalité* θα δημοσιεύσει την επόμενη Τετάρτη ένα έκτακτο τεύχος, τυπωμένο με κόκκινο μελάνι». Η κόκκινη εφημερίδα αποτίνει φόρο τιμής στους «ανώνυμους νεκρούς του Μαρτίου, Απριλίου και Μαΐου 1871», γιορτάζοντας τον επαναπατρισμό τους και προκαλεί μεγάλη αναστάτωση.<sup>39</sup> Η Κομμούνα επιστρέφει από τη σιωπή και οι πρώτες αφηγήσεις των πτηνμένων βρίσκουν τον δρόμο τους στα γαλλικά τυπογραφεία. Στις 23 Μαΐου διοργανώνεται η πρώτη διαδήλωση των επιζώντων της Παρισινής Κομμούνας, που συνοδεύεται από μια τελετή στον τοίχο των εκτελεσμένων στο Père-Lachaise. Στο εξής, η αστυνομία του Παρισιού επωμίζεται να παρακολουθεί και τα νεκροταφεία της πόλης.

39. Το τεύχος γνωρίζει τόσο μεγάλη επιτυχία που τα αφιερώματα με κόκκινο μελάνι σε επιλεγμένες θεματικές της Παρισινής Κομμούνας θα συνεχιστούν ως τα τέλη Μαΐου της ίδιας χρονιάς, ενώ κάποιες εικονογραφίες λογοκρίνονται από τους ρεπουμπλικάνους. Βλ. Jacques Girault, «Les Guesdistes, la deuxième Égalité et la Commune (1880)», *International Review of Social History*, Vol. 17, No. 1, 1871: Jalons pour une histoire de la Commune de Paris (1972), σ. 421-430.

37. Auguste Blanqui, *L'Éternité par les astres. Hypothèse astronomique*, Germer-Baillière, 1872.

38. Anne Simonin, *ibid.*, σ. 164-167.

Στις 11 Ιουλίου 1880 ακολουθεί ένας ακόμα νόμος «αμνηστευτικής χάρης», δηλαδή ένα δεύτερο νομικό τέχνασμα, το οποίο σκιαγραφεί και συμπεριλαμβάνει τις καταδίκες που άφηνε εκτός ρύθμισης ο προηγούμενος νόμος. Έτσι, οι ρεπουμπλικάνοι στην ουσία κρατούν μια εύθραυστη πολιτική ισορροπία, καθώς κλείνουν το μάτι στη Δεξιά, δεδομένου ότι δεν ψηφίζουν μια γενική αμνηστία, ενώ ικανοποιούν ταυτοχρόνως σε ένα βαθμό, το λαϊκό αίτημα που διατυπώνεται με αυξανόμενη ένταση από τα αριστερά, επιτρέποντας την επιστροφή των καταδικασμένων του 1871 στη Γαλλία.<sup>40</sup>

Τα ερωτήματα που θέτει η Σιμονάν είναι σημαντικά ως προς την ουσία της αστικής Δικαιοσύνης που διαμορφώνεται από τους ρεπουμπλικάνους. Το ότι η συντριπτική πλειονότητα των Κομμουνάρων παίρνει χάρη το 1880, συνεπάγεται άραγε ότι αμνηστεύεται η επανάσταση του 1871 ως γεγονός;

*Ποια τύχη επιφυλάσσει ο νομοθέτης στην μνήμη και στους γονείς των 20.000 ντουφεκισμένων; [...] Οι χήρες των εκτελεσμένων Κομμουνάρων θεωρήθηκαν ποτέ χήρες πολέμου και έλαβαν ποτέ μια σύνταξη; Δεν το γνωρίζω. Αυτό που διαπιστώνω είναι η απόλυτη σιωπή του νόμου ως προς το θέμα.*

Η συγγραφέας εκτιμά ότι τουλάχιστον 66 άτομα έμειναν εκτός της αμνήστευσης του 1880, παρότι οι κατηγορίες εμπρησμού ή/και φόνου, σε καιρό εμφυλίου πολέμου, αποτελούν όψεις πολιτικών εγκλημάτων.<sup>41</sup> Η Παρισινή Κομμούνα φαίνεται ότι δεν αμνηστεύθηκε αλλά έλαβε συγχώρεση και μάλιστα με εξαιρέσεις, οι οποίες δεν μνημονεύονται σχεδόν ποτέ.

Γιατί αυτή η επιμονή με την αστική δικαιοσύνη σε αυτές τις σελίδες; Διότι

από το 1871 ώς το 1940 το καθεστώς θα ψηφίσει 30 νόμους αμνήστευσης (κατά μέσο όρο έναν κάθε δύο χρόνια),<sup>42</sup> μετατρέποντας την αμνηστία σε διαπραγματεύση, δημιουργώντας και συντηρώντας ένα παράδοξο τρίγωνο τιμωρίας-συγχώρεσης-εκδίκησης.

## Η απεργία ως πεδίο μάχης στα χρόνια του δυναμίτη

Η συζήτηση περί αμνηστίας απαιτεί μια συζήτηση περί βίας, την οποία εγκαινιάζουν το αναρχικό κίνημα και ο συνδικαλισμός. Το 1866 ο Σουηδός Alfred Nobel ανακαλύπτει τον δυναμίτη που αντικαθιστά την επικίνδυνη νιτρογλυκερίνη. Η νέα εκρηκτική ουσία εξελίσσεται όμως παράλληλα σε όπλο των φτωχών. Στο Λονδίνο, περίπου δέκα πετυχημένες βομβιστικές επιθέσεις των Φένιαν (1881-1885) μένουν γνωστές ως η «Καμπάνια του δυναμίτη», στη Ρωσία η πυρίτιδα εμφανίζεται ως γνώρισμα της οργάνωσης των Ναρόντικων (Narodnaya Volya) που ευθύνεται για τη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου Β' (1881), στην Αμερική η πρώτη βόμβα αναρχικών εκρήγνυται στο Σικάγο το 1866 με θύματα περίπου 50 αστυνομικούς και σε Ισπανία και Γαλλία, βομβιστικές επιθέσεις πρωτοεμφανίζονται τη δεκαετία του 1880 και πολλαπλασιάζονται έως τα τέλη του αιώνα.

Την περίοδο 1880-1895 ένας ορμητικός συνδικαλισμός καθώς και επεισόδια από την έμπρακτη προπαγάνδα θα συνταράξουν την Γαλλία και η αμνηστία εξελίσσεται σε σταθερό αίτημα αναρχικών και σοσιαλιστών. Αξίζει να δούμε επιλεκτικά κάποιες στιγμές αυτής της περιόδου.

Στο Μονσώ-Λε-Μιν της Βουργουνδίας, το 1878 ξεσπά μια μεγάλη απεργία με-

40. Με μια γενική αμνηστία θα εκμηδενιζόταν αναδρομικά το έγκλημα με όλες τις συνέπειές του και η καταδίκη γι' αυτό. Στα περισσότερα αφιέρωματα που έγιναν φέτος για την Παρισινή Κομμούνα, ο μύθος της γενικής αμνήστευσης εξακολουθεί και αναπαράγεται.

41. Anne Simonin, *ibid.*, σ. 164-165.

42. Stéphane Gacon, «Héros et criminels: la figure du peuple en lutte dans les débats d'amnistie de la question sociale sous la Troisième République», *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* [En ligne], 125 | 2014, mis en ligne le 01 octobre 2014, consulté le 23 janvier 2022. URL: <http://journals.openedition.org/chrhc/3979>; DOI: <https://doi.org/10.4000/chrhc.3979>

ταλλωρύχων που συνοδεύεται από συμπλοκές με τη χωροφυλακή. Το καλοκαίρι του 1882 οι εργάτες απεργούν ξανά, και μια αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση με το όνομα Μπαντ Νουάρ (Bande noire), αποτελούμενη από νεαρής ηλικίας μεταλλωρύχους, 15-20 ετών, καταστρέφει και πυρπολεί εκκλησίες, καθολικά σχολεία, κάποιες επιχειρήσεις αστών, εξαφανίζει όλους τους σταυρούς της περιοχής και λεπτατεί μια οπλαποθήκη, μοιράζοντας ρεβόλβερ στους απεργούς. Συλλήψεις παράλληλα με νέες επιθέσεις διαρκούν όλο το καλοκαίρι, αλλά η οργάνωση κατορθώνει και συνεχίζει τις μυστικές της συναντήσεις. Η δίκη των πρώτων συλληφθέντων ξεκινά τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς. Οι εξεγερμένοι μοιράζουν απλόχερα απειλές με προκλήσεις και δημοσιεύματα στον αναρχικό Τύπο και στις 22 Οκτωβρίου στη γειτονική Λυών, γίνεται μια μεγάλη έκρηξη στο εστιατόριο *L'Assommoir*, με έναν νεκρό και πολλούς τραυματίες. Την επομένη ένας εκρηκτικός μηχανισμός προκαλεί ζημιές στο στρατόπεδο *Vitriolerie*. Βασικός ύποπτος θεωρείται, μάλλον λανθασμένα, ο αναρχικός Antoine Cynost, ωστόσο η δίκη σταματά υπό τον φόβο νέων επιθέσεων και ξεκινά εκ νέου τον Δεκέμβριο. Τα παραπάνω γεγονότα γίνονται η αφορμή για τη συγκρότηση της διασημότερης δίκης αναρχικών στην περιοχή της Λυών (1883, «δίκη των 66») και στο εδώλιο βρίσκονται μεταξύ άλλων ο Κροπότκιν, ο Εμίλ Γκωτιέ και ο Ζοζέφ Μπερνάρ.<sup>43</sup> Δεν θα ήταν υπερβολή η δίκη αυτή να διαβαστεί ως

43. Αξίζει να παρατεθεί εδώ ένα απόσπασμα από το σκεπτικό του νομάρχη ο οποίος αντικρούει την πρόταση αμνήστευσης των 66: «Τώρα, που η Δημοκρατία ζει, που είναι εκτός αμφισβήτησης, δεν μπορούμε πια να ενθαρρύνουμε, με περιοδικές αμνηστίες, την αταξία των δρόμων και να ανοίξουμε την πόρτα σε εγκληματικές απόπειρες, οι οποίες θα ήταν στα αλήθεια πολύ βολικό να κρύβονται πίσω από την πολιτική σημαία. Το έδαφος του ρεπουμπλικανικού πολιτικού αγώνα είναι η δημόσια συνάθροιση· όπλο του είναι το ψηφοδέλτιο· δεν είναι ο δρόμος, δεν είναι η βία». *Conseil Général du Rhône. Rapports de m. J. Massicault préfet du Rhône et Procès-verbaux des Délibérations du Conseil Général*, imprimerie Schneider Frères, Λυών, 1883, σ. 1534-1538.

μια ακόμα δίκη της Διεθνούς, δεδομένου ότι η Ένωση εμφανίζεται σταθερά στο κατηγορητήριο. Η δίκη παίρνει διαστάσεις θεάματος όταν οι κατηγορούμενοι, ένας προς ένας, εκφωνούν πολιτικούς λόγους υπέρ του αναρχικού κινήματος και της αντιαυταρχικής Διεθνούς.<sup>44</sup> Από τους διάσπαρτους πυρήνες του 1871-1873, ο γαλλικός Νότος αριθμεί πλέον περίπου 2.500 αναρχικούς, ενώ ο αριθμός των επιρροών του φτάνει τις 10.000, με εντονότερη παρουσία σε Λυών, Μασσαλία, Μπορντό και Σεντ-Ετιέν. Η προπαγάνδα στην πράξη, ανεξάρτητα με το αν την εντερνίζονται το σύνολο των αναρχικών, στρέφει τα φώτα στην αναρχία και στο εξής το κίνημα αποκτά σημαντική επιρροή (με αρκετούς καλλιτέχνες από το 1890) και αυξάνει το δυναμικό του.<sup>45</sup>

Τον Μάρτιο του 1882, λίγο μετά τα επεισόδια της Λυών, στη Ροάν ξεσπά στον τομέα της υφαντουργίας μια απεργία 4.000 εργατών που διαρκεί 44 ημέρες. Στις 24 Μαρτίου, ο άνεργος 19χρονος εργάτης Φουρνιέ (*Fourmier*), που δεν δηλώνει αναρχικός, πυροβολεί προς το μέρος των 11 αφεντικών της περιοχής και συλλαμβάνεται. Ο αναρχικός Τύπος χαιρετίζει την κίνηση του νεαρού και οι μαρξιστές σοσιαλιστές, αν και επιμένουν στην αναποτελεσματικότητα της πράξης, δικαιολογούν τη βία ως απότοκο του κοινωνικού ζητήματος.<sup>46</sup>

Πρόκειται για μια σοβαρή πολεμική που θα αναπτυχθεί αυτές τις δεκαετίες, από σοσιαλιστές και αναρχικούς, ενάντια στις θεωρίες των ρεπουμπλικάνων περί εγγενούς ροπής στη βία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και ενάντια σε νομικά μορφώματα όπως ο νόμος «περί

44. *Le procès des Anarchistes devant la police correctionnelle et la cour d'Appel de Lyon*, Λυών, Imprimerie nouvelle, 1883.

45. Ο Μετρόν, στηριζόμενος σε αστυνομικές εκθέσεις, εφημερίδες και άλλες πηγές, εκτιμά ότι συνολικά στη Γαλλία δρουν περίπου 1.000 αναρχικοί, 4.500 άτομα αγοράζουν αναρχικές εφημερίδες και περίπου 100.000 Γάλλοι βλέπουν με συμπάθεια το κίνημα γύρω στα 1885· θα στήριζαν δηλαδή εκλογικά υποψήφιους του χώρου: Jean Maïtron, *ibid.*, σ. 115-150.

46. Jean Maïtron, *ibid.*, σ. 154-155

υπότροπων στη βία».<sup>47</sup> Ο νόμος αυτός εντάσσεται στο προεκλογικό πρόγραμμα του Γαμβέτα από το 1881<sup>48</sup> για να ψηφιστεί τελικά από τους ρεπουμπλικάνους το 1885<sup>49</sup> και υπαγορεύει ότι όσοι παρουσιάζουν «υποτροπή» σε αξιόποινες πράξεις θα μεταφέρονται στις γαλλικές αποικίες ισόβια. Η νέα νομοθεσία αφορά αποκλειστικά το ποινικό δίκαιο<sup>50</sup> αλλά, όπως ελπίζω έχει γίνει ήδη σαφές, η γαλλική δικαιοσύνη τις πρώτες δεκαετίες της Τρίτης Δημοκρατίας δεν διστάζει να ορίσει κατά το δοκούν τι θεωρεί ποινικό.

Η αστική τάξη προσπαθεί να επιβάλει έναν αυθαίρετο συσχετισμό ανάμεσα στην εκτροπή και την κοινωνική διαστρωμάτωση. Ο Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault) διαπιστώνει τη διαμόρφωση του μύθου της «βάρβαρης» λαϊκής τάξης και υπογραμμίζει ότι τα λαϊκά στρώματα δίνουν τη δική τους μάχη γύρω από την ποινικότητα: «Οι λαϊκές εφημερίδες παρουσιάζουν συχνά μια πολιτική ανάλυση της εγκληματικότητας, [...] θεωρούν ότι η εγκληματικότητα δεν κατάγεται από το εγκληματικό άτομο (που είναι απλώς η αφορμή ή το πρώτο θύμα της) αλλά από την κοινωνία».<sup>51</sup> Με το ιδεολογικό οπλοστάσιο που συγκροτείται μέσα από τις παραπάνω υποθέσεις, το αίτημα αμνήστευσης πολιτικών κρατουμένων επανέρχεται σθεναρά από την Αριστερά και παραμένει επίκαιρο για άλλες δύο δεκαετίες.

47. Joseph Reinach, *Les récidivistes*, G. Charpentier éditeur, Παρίσι, 1882.

48. Πλήρες το κείμενο του νόμου: <https://criminocorpus.org/fr/reperes/legislation/textes-juridiques-lois-decre/textes-relatifs-a-la-deportati/acces-aux-textes/relegation-des-recidivistes/>

49. Ο J.-M. Mayeur επισημαίνει ότι το 1880 περισσότεροι από τους μισούς ρεπουμπλικάνους βουλευτές της γαλλικής Εθνοσυνέλευσης είναι νομικοί: Jean-Marie Mayeur, *La vie politique sous le Troisième République*. Seuil, Παρίσι, 1984, σ. 78.

50. Jean-Lucien Sanchez, «La relégation (loi du 27 mai 1885)», *Criminocorpus* [En ligne], *Les bagnes coloniaux*, Articles, mis en ligne le 01 janvier 2005, consulté le 24 janvier 2022. URL: <http://journals.openedition.org/criminocorpus/181>

51. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία, Η Γέννηση της Ψυχικής*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, 2011, σ. 329.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση (1873-1896) δημιουργεί στη Γαλλία ένα κίνημα ανέργων (1883-1887), το οποίο οι γκεντιστές προσεγγίζουν συχνά εκλογικά, με όρους νομιμότητας, και οι αναρχικοί με καλέσματα στην παρανομία. Μια από τις διασημότερες διαδηλώσεις της περιόδου, πραγματοποιείται στο Παρίσι από ανέργους στις 9 Μαρτίου 1883 και μετά από συμπλοκή με την αστυνομία, η Λουίζ Μισέλ μαζί με άλλους αναρχικούς, κρατώντας μια αυτοσχέδια μαύρη σημαία, καθοδηγεί μια πορεία στους δρόμους της πόλης. Εκεί θα ακουστεί το σύνθημα «ψωμί, δουλειά ή μολύβι» και θα λεηλατηθούν κάποιοι φούρνοι. Μετά την καταδίκη αρκετών εμπλεκόμενων ο Ζιλ Βαλές (Jules Vallès) ξεκινά μια εκστρατεία αμνήστευσής τους την οποία συνδράμουν ακόμα και νεοσύστατες πολιτικές ομάδες του Παρισιού, όπως αυτή του δικηγόρου Παναγιώτη Αργυριάδη (Groupe Socialiste Révolutionnaire des Ecoles).<sup>52</sup> Τα ψηφίσματα, που αποστέλλει η ομάδα του Αργυριάδη σε σοσιαλιστικές και αναρχικές εφημερίδες, αφήνουν αιχμές ως προς την ομαλή διεξαγωγή του επικείμενου εορτασμού της 14ης Ιουλίου και ασκούν πιέσεις προς όλους τους βουλευτές που δηλώνουν ρεπουμπλικάνοι να στηρίξουν το αίτημα πολιτικής αμνηστίας, χωρίς βεβαίως αποτέλεσμα.<sup>53</sup>

Μια ακόμα αξιομνημόνευτη στιγμή, που προοικονομεί σχεδόν ο Εμίλ Ζολά (Emile Zola) στο μυθιστόρημα *Germi-*

52. Για τον Παναγιώτη Αργυριάδη, βλ. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1974*, τ. Α', Αθήνα, Γνώση, 1995, σ. 309-321· Paul Lombart, *Au berceau de socialisme français*, Παρίσι, Editions des Portiques, 1932, σ. 13-15. Βλ. επίσης το σχετικό λήμμα στην ηλεκτρονική έκδοση του *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français* (<http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/>). Τα στοιχεία εδώ αντλή από την υπό εξέλιξη έρευνα στο Πανεπιστήμιο Κρήτης σε συνεργασία με την Ελευθερία Ζέη και τον Μανόλη Αρκολάκη, με τίτλο «Το modus operandi της Παρισινής Αστυνομίας στα τέλη του 19ου αιώνα, μέσα από την παρακολούθηση του Παναγιώτη Αργυριάδη».

53. Βλ. ενδεικτικά τις δημοσιεύσεις σχετικών κειμένων στις εφημερίδες *Intransigeant*, 8.7.1883, *Bataille*, 25 (:).10.1883, *Cri du peuple*, 4.11.1883.



nal,<sup>54</sup> εξελίσσεται το 1886 στην κοινότητα Ντεκαζβίλ της Οξιτανίας, όπου ξεκινά μια γενικευμένη εξέγερση ορμώμενη από την απεργία εργατών στο μονοπώλιο γαιάνθρακα της περιοχής, με πρώτο αίτημα την καταβολή των δεδουλευμένων. Στο πλαίσιο μιας ατελέσφορης διαπραγματευτικής συνάντησης, ο εκπρόσωπος της εργοδοσίας και υποδιευθυντής της εταιρείας Ουατράν (Watrin) βρίσκει τον θάνατο όταν εκπαραθυρώνεται από τους

απεργούς.<sup>55</sup> Συλλαμβάνονται σχεδόν στην τύχη δέκα εργάτες (οκτώ άνδρες, δύο γυναίκες), που δεν ανήκουν καν στο σωματείο του κλάδου τους. Η συνοπτική καταδίκη τους προκαλεί μια κοινή συνάντηση σοσιαλιστών-αναρχικών στο Παρίσι, οργανωμένη από τους Γκεντ, Λαφάργκ και Λουίζ Μισέλ, της οποίας οι ομιλητές δίνουν με τη σειρά τους.

Η δολοφονία του Ουατράν παρουσιάζεται από σοσιαλιστές και αναρχικούς ως το αποτέλεσμα της εξαθλίωσης της εργατικής τάξης και ως πράξη που θα μπορούσε να τελεστεί οπουδήποτε από το γαλλικό εργατικό κίνημα. Η υπόθεση Ντεκαζβίλ γίνεται σχεδόν το αρχέτυπο της εκμετάλλευσης και της απόλυτης εξάρτησης του εργατικού κόσμου από τα μονοπώλια των ορυχείων, εξελίσσε-

54. Emile Zola, *Germinal*, Librairie Charpentier, 1885. Ο Ζολά φαίνεται ότι εμπνέεται το συγκεκριμένο έργο από τη μεγάλη απεργία ανθρακωρύχων στην Ανζάν το 1883, που διήρκεσε συνολικά 56 ημέρες με τη συμμετοχή περίπου 10.000 εργατών, επαναφέροντας τη συζήτηση για το δικαίωμα στον συνδικαλισμό και οδήγησε τελικά το 1884 στην ψήφιση του νόμου Waldeck-Rousseau περί συνδικαλισμού. Το έργο δημοσιεύεται αρχικά σε συνέχειες στην εφημερίδα *Gil Blas*, και μέχρι το 1890 φτάνει τις 85.500 πωλήσεις, ενώ αρκετές εφημερίδες ζητούν την άδεια αναδημοσίευσής του καθώς φαίνεται ότι διαβάζεται μαζί από τα λαϊκά στρώματα.

55. Cooper-Richet Diana, «La foule en colère: les mineurs et la grève au XIXe siècle», *Revue d'histoire du XIXe siècle*, Tome 17, 1998/2. *Les foules au XIXe siècle*. σ. 57-67.

ται όμως εξίσου σε μια δυνατή αναπαράσταση απελευθερωτικής βίας, την οποία ερμηνεύουν και δεν αποκηρύσσουν συνολικά αναρχικοί και σοσιαλιστές.

Δίπλα στις παραπάνω κινητοποιήσεις συλλογικού χαρακτήρα, η προπαγάνδα στην πράξη αναδεικνύεται κυρίως μέσα από ατομικές πρωτοβουλίες. Οι υποθέσεις ληστειών και απαλλοτριώσεων (Dunal/1866, Pini/1889) συναντούν την αποδοκιμασία των σοσιαλιστών, ενώ οι αναρχικοί τηρούν επαμφοτερίζουσα στάση. Το θέμα συζητείται στη διεθνή συνάντηση αναρχικών που γίνεται στο Παρίσι το καλοκαίρι του 1889 χωρίς να υπάρξει κάποια οριστική συλλογική τοποθέτηση. Από τη συζήτηση ωστόσο αυτών των υποθέσεων θα προκύψουν δύο βασικές αναρχικές θέσεις, αυτή των αδερφών Ρεκλύ (Reclus) και Σεμπασιτιάν Φορ (Sébastien Faure) που επιδοκιμάζουν την απαλλοτρίωση ως επαναστατική πράξη και αυτή του Ζαν Γκράβ (Jean Grave) που αναγνωρίζει την κλοπή ως κακώς κείμενο του κόσμου που η αναρχία επιθυμεί να ανατρέψει και όχι να αναπαράξει.

Το 1880 εκδίδεται στο Παρίσι η αναρχική εφημερίδα *La Révolution Sociale*, από τον Εζίντ Σπιλέ (Égide Spilleux), πρώην μέλος της Διεθνούς στις Βρυξέλλες, και τουλάχιστον από το 1880, χαφίε και προβοκάτορα της αστυνομίας του Παρισιού. Μετά από άκαρπες προσπάθειες εξαπάτησης του κύκλου του Μαλατέστα, ο Σπιλέ εγκαθίσταται στο Παρίσι και βρίσκει πεδίο δράσης στην αναρχική ομάδα του Πάνθεον (Panthéon). Η εφημερίδα του χρηματοδοτείται αδρά –εν αγνοία της υπόλοιπης συντακτικής ομάδας– από την αστυνομία του Παρισιού. Αρχικά σοβαρή ως προς τις αναρχικές πολιτικές διεκδικήσεις, η εφημερίδα προκαλεί την ανησυχία πολλών μελών του κινήματος όταν αρχίζει να δημοσιεύει κάτω από τη ρουμπρίκα «*Etudes Scientifiques*» οδηγίες για την παρασκευή εκρηκτικών μηχανισμών. Πέρα όμως από τον ανεκδοτολογικό χαρακτήρα αυτού του επεισοδίου, το παραπάνω παράδειγμα είναι δηλωτικό τόσο της εντατικοποίησης της επιτήρησης της πόλης, με την ανάπτυξη μιας αστυνομίας που διαθέτει ακόμα και

μυστικά κονδύλια για ανάλογες ενέργειες, όσο και για τις αναγνώσεις της βίας από μεγάλο τμήμα του εργατικού κινήματος. Ο δυναμίτης εμφανίζεται πλέον σε λαϊκά τραγούδια, στα συνθήματα των εργατικών τοπικών συνελεύσεων, ενώ στιλέτα και ρεβόλβερ κληρώνονται ως τρόπαια σε λοταρίες τοπικών εργατικών οργανώσεων και ενίοτε χρησιμοποιούνται σε στιγμές διαμάχης.

Από τις πρώτες αποτυχημένες απόπειρες δολοφονίας του Gambetta (1881) και του Jules Ferry (1883) ως τις επιθέσεις του Ραβασόλ (Ravachol) και του Εμίλ Ανρί (Emile Henry) (1892-94), και βέβαια το 1894, με τη δολοφονία του προέδρου της Δημοκρατίας Σαντί Καρνό (Sadi Carnot), η έμπρακτη προπαγάνδα παρουσιάζεται να παίρνει διαστάσεις πανδημίας και αναγκάζει αρκετούς αναρχικούς να διαχωρίσουν τη θέση τους. Οι ρεπουμπλικάνοι απαντούν για μια ακόμα φορά με νομοθετήματα («*lois scélérates*», 1893-1894) που ποινικοποιούν οτιδήποτε σχετίζεται με την αναρχία (εκδόσεις, τύπο, μέλη ομάδων, απλές επιρροές) και το κίνημα, μέσα σε είκοσι περίπου χρόνια, περνάει μια δεύτερη βαθιά κρίση.

## Ένα παράδοξο τέλος εποχής;

Η περίοδος που συνοπτικά παρουσιάστηκε εδώ, με τις πρώτες διασπάσεις της Αριστεράς, την αναβίωση της απεργίας, την επαμφοτερίζουσα αμνήστευση και τις πολιτικές διαπραγματεύσεις με το ρεπουμπλικανικό καθεστώς, σχεδόν συμπίπτει με το φαινόμενο του μπουλανζισμού στη Γαλλία, που δίνει ένα ακόμα χτύπημα στην αριστερά. Ο Ζωρζ Μπουλανζέ (Georges Boulanger), έχοντας πίσω του σημαντική στρατιωτική καριέρα, με συμμετοχή στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο, την καταστολή της Κομμούνας και την Κοκκικίνα, επιλέγεται από τον Κλεμανσώ ως υπουργός Πολέμου το 1886. Οι αλλαγές που φέρνει στον στρατό<sup>56</sup> τον κάνουν γρήγορα δημοφιλή

56. Ο στρατός αποκτά πλέον νέο οπλισμό (ιδίως το ντουφέκι Lebel προκαλεί μεγάλη εντύπωση) και ο

και η παρέμβασή του στα γεγονότα της κοινότητας Ντεκαζβίλ, όπου δεν αφήνει τον στρατό να ανοίξει πυρ κατά των συγκεντρωμένων, δημιουργεί έρεισμα στην Αριστερά. Ο Ανρί Ροσφόρ (Henri Rochefort) από τις στήλες τις εφημερίδας του *L'Intransigeant* είναι από τους πρώτους που θα προπαγανδίσει το έργο του «δημοκράτη» στρατηγού. Ο Μπουλανζέ παρουσιάζει ένα όραμα ανάκτησης των «χαμένων» εδαφών του 1870, αποκτώντας στο εξής το παρατσούκλι «Στρατηγός Εκδίκηση», βρισκοντας υποστήριξη σε κάθε είδους αναδυόμενο εθνικισμό. Βοναπαρτιστές και φιλομοναρχικοί αποφασίζουν να τον στηρίξουν στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1888-1889 με σκοπό την ανατροπή του πολιτεύματος. Σε καμιά σχεδόν στιγμή δεν παρουσιάζει κάποιο πολιτικό πρόγραμμα, αλλά οχυρώνεται με θολό τρόπο πίσω από το αίτημα αναθέωσης των συνταγματικών νόμων.<sup>57</sup> Ο στρατηγός παρουσιάζεται συστηματικά ως ήρωας-σωτήρας και ο λαϊκισμός διαχέεται στα λαϊκά στρώματα του Παρισιού, κυρίως μέσω του Τύπου. Στις σελίδες της εφημερίδας *L'Intransigeant*, εμφανίζεται πλέον η ξενοφοβία, αρχικά ενάντια στους Ιταλούς πρόσφυγες και αργότερα ως αντισημιτισμός. Η έκρηξη της δημοτικότητας του Μπουλανζέ και η παράδοση υποστήριξή του αναπτύσσονται μέσα σε βαθιά οικονομική ύφεση και ως αποτέλεσμα της πολιτικής κρίσης που δημιουργούν τα σκάνδαλα των «οπορτουμιστών» ρε-

Μπουλανζέ εισηγείται και πετυχαίνει τη μείωση της στρατιωτικής θητείας, ενώ κάποιοι ακόμα νεωτερισμοί (όπως το να επιτραπεί πλέον η γενειάδα στον στρατό) εντείνουν την αποδοχή του. Με δική του πρωτοβουλία ψηφίζεται επίσης το 1886 ένας νόμος που εξαιρεί από τον στρατό όλα τα μέλη των βασιλικών οικογενειών, απαγορεύοντάς τους επίσης τη διαμονή σε γαλλικό έδαφος.

57. Βοναπαρτιστές και φιλομοναρχικοί επιθυμούν ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, ενώ από την Αριστερά οι υποστηρικτές του ελπίζουν στην κατάργηση του προέδρου της Δημοκρατίας και της Γερουσίας, ενίοτε όμως γίνονται αναφορές και σε αντικοινοβουλευτισμό. Βλ. τις παρατηρήσεις του Michel Winock, «Le boulangisme, un populisme protestataire», *Après-demain*, vol. 43, no. 3, 2017, σ. 34-36. Γεγονός είναι πως οι υποστηρικτές του έχουν ως κοινό στοιχείο τον αντιρεπουμπλικανισμό.

πουμπλικάνων. Το ενδεχόμενο πραξικοπήματος γίνεται όλο και πιο πιθανό και οι ρεπουμπλικάνοι, έπειτα από διάφορους χειρισμούς, αίρουν τελικά τη βουλευτική ασυλία του Μπουλανζέ, καταδικάζοντάς τον για «συνωμοσία ενάντια στην εσωτερική ασφάλεια» της χώρας.

Στον τυχοδιωκτισμό του μπουλανζισμού θα προσχωρήσουν αρκετοί μπλανκιστές, πρώην Κομμουνάροι, μέλη του εργατικού κόμματος, ακόμα και εκπρόσωποι του ριζοσπαστικού κοινοβουλευτισμού. Εναντίον του, οι ποσιμπλιστές του Μπρους δεν θα διστάσουν να υπερασπιστούν το δημοκρατικό καθεστώς, συμπράττοντας με ομορτουμιστές ρεπουμπλικάνους, κάτι για το οποίο θα κατηγορηθούν στη συνέχεια.<sup>58</sup> Τα αίτια αυτής της περιπέτειας είναι αρκετά, σχετίζονται με τη συγκυρία της οικονομικής κρίσης, ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάει κανείς ότι από το 1870 και για 15 περίπου χρόνια ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός εξελίσσονταν σε έναν κοινό τόπο της πολιτικής ζωής, εισάγονται μεθοδικά στη δημόσια εκπαίδευση των ρεπουμπλικάνων και παίρνουν διαστάσεις θρησκείας, επηρεάζοντας βεβαίως και το εργατικό κίνημα. Ο Zeev Sternhell σημειώνει: «Ο εθνικισμός [...] είναι [...] ένα σύμβολο [...] της εθνικής ενότητας. Ο στρατός, εργαλείο της εκδίκησης (revanche) και σχολείο του πατριωτισμού, είναι η ιερή κιβωτός. Η εκδίκηση, που αποτελεί τον βασικό λόγο ύπαρξής του, βρίσκεται στην καρδιά του εθνικισμού, αυτή την κοινή θρησκεία όλων των Γάλλων. Λιγότερο από δέκα χρόνια αργότερα, η κατάσταση ανατρέπεται: από δομικό υλικό μιας καινούριας Γαλλίας, γίνεται παράγοντας διαίρεσης».<sup>59</sup>

Η εμπειρία του μπουλανζισμού δημιουργεί ένα νέο διακύβευμα, στο οποίο

58. Gilles Candar, «La gauche en République (1871-1899)», Jean-Jacques Becker et Gilles Candar (επιμ.), *Histoire des gauches en France*, v. I, *L'héritage du XIXe siècle*. Παρίσι, La Découverte, 2004, σ. 113-131.

59. Zeev Sternhell, *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Παρίσι, Pluriel, 2016, σ. 97. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ανάληψη αναφοράς για το φαινόμενο του εθνικισμού στη γαλλική Αριστερά της περιόδου.

τίθεται πλέον σοβαρά το ερώτημα της République. Αν έως το 1886 η εξωκοινοβουλευτική Αριστερά μπορούσε, δυνητικά έστω, στις αναγνώσεις της να στερήσει από τους ρεπουμπλικάνους το αριστερό πρόσημο στην πολιτική τους, μετά τον κίνδυνο του μπουλανζισμού οι συσχετισμοί αλλάζουν. Στη Γαλλία αναδύεται πλέον μια νέα σοσιαλιστική

Αριστερά που για να αποκτήσει εξουσία και έρεισμα, θα πρέπει να δηλώσει τη δημοκρατική της πίστη και να αναζητήσει τον κοινοβουλευτικό της χώρο. Θα κληθεί επίσης να βρει απαντήσεις στα καίρια ερωτήματα του εθνικισμού, του πολέμου, της αποικιοκρατίας και σε όλες τις υπόλοιπες αντιφάσεις της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας. **Τ**

b

- Bierman Guy**, «Le recrutement extraordinaire en Nouvelle-Calédonie pendant la grande révolte canaque de 1878», *Revue française d'histoire d'outre-mer*, tome 79, n°297, 4e trimestre 1992. σ. 517-531
- Blanqui Auguste**, *L'Éternité par les astres, Hypothèse astronomique*, Germer-Baillière, 1872
- Braudel Fernand - Labrousse Ernest**, *Histoire économique de la France*, t. III, 1789-1880, Παρίσι, Quadrages, PUF, 1976
- Candar Gilles**, «La gauche en République (1871-1899)», Jean-Jacques Becker et Gilles Candar (επιμ.), *Histoire des gauches en France*, v. I, *L'héritage du XIXe siècle*, Παρίσι, La Découverte, 2004
- Conseil Général du Rhône**, *Rapports de m. J. Massicault préfet du Rhône et Procès-verbaux des Délibérations du Conseil Général*, imprimerie Schneider Frères, Λυών, 1883, σ. 1534-1538
- Cooper-Richet Diana**, «La foule en colère: les mineurs et la grève au XIXe siècle», *Revue d'histoire du XIXe siècle*, Tome 17, 1998/2, *Les foules au XIXe siècle*, σ. 57-67, [https://www.persee.fr/doc/r1848\\_1265-1354\\_1998\\_num\\_17\\_2\\_2342](https://www.persee.fr/doc/r1848_1265-1354_1998_num_17_2_2342)
- Droz Jacques**, *Histoire générale du socialisme*, t. 2, de 1875 à 1918, Παρίσι, Quadrage, PUF, 1997
- Ducange Jean-Numa**, «Les traductions et publications de Karl Marx et Friedrich Engels en français avant 1914», *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* URL: <http://journals.openedition.org/chrhc/2271>; DOI: <https://doi.org/10.4000/chrhc.2271>
- Duclert Vincent**, *La république imaginée, 1870-1914*, Παρίσι, Belin, 2010
- Foucault Michel**, *Επιτίρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, 2011
- Gacon Stéphane**, «Héros et criminels: la figure du peuple en lutte dans les débats d'amnistie de la question sociale sous la Troisième République», *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique*, URL: <http://journals.openedition.org/chrhc/3979>; DOI: <https://doi.org/10.4000/chrhc.3979>
- Girault Jacques**, «Les Guesdistes, la deuxième Egalité et la Commune (1880)», *International Review of Social History*, Vol. 17, No. 1, 1871: *Jalons pour une histoire de la Commune de Paris (1972)*, σ. 421-430
- Houte, Arnaud-Dominique**
- Houte**, *Le triomphe de la République, 1871-1914*, Παρίσι, Editions du Seuil, 2014
- Le procès des Anarchistes devant la police correctionnelle et la cour d'Appel de Lyon**, Λυών, Imprimerie nouvelle, 1883.
- Lombart Paul**, *Au berceau de socialisme français*, Παρίσι, Editions des Portiques, 1932
- Maitron Jean**, *Le mouvement anarchiste en France*, 1. *Des origines à 1914*, Παρίσι, Gallimard, Librairie François Maspero, 1975
- Marx Karl**, *La guerre civile en France. Adresse du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs*, Βρυξέλλες, Vve Truys, 1872
- Mayeur Jean-Marie**, *La vie politique sous le Troisième République*, Παρίσι, Seuil, 1984
- Νούτσος Παναγιώτης**, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1974*, τ. Α', Αθήνα, Γνώση, 1995
- Perrot Michelle**, *Jeunesse de la grève (1871-1890)*, Παρίσι, Le Seuil, collection «L'Univers historique», 1984
- Reinach Joseph**, *Les récidivistes*, Παρίσι, G. Charpentier éditeur, 1882.
- Sanchez Jean-Lucien**, «La relégation (loi du 27 mai 1885)», *Criminocorpus*, *Les bagnes coloniaux*, URL: <http://journals.openedition.org/criminocorpus/181>
- Séances du Congrès ouvrier de France, session de 1876, tenue à paris du 2 au 10 octobre**, *Salles des Ecoles*, 3, rue d'Arras, Παρίσι, Librairie Sandoz et Fischbacher, 1877
- Séances du Congrès ouvrier de France, deuxième session, Tenue à Lyon du 28 janvier au 8 février 1848**, *Salle du Théâtre des Variétés*, Λυών, Imprimerie Jules Trichot, 1878
- Séances du Congrès ouvrier socialiste de France, troisième session, tenue à Marseille du 20 au 31 octobre 1879, à la salle des Folies Bergères**, Μασσαλία, Imprimerie générale J. Doucet, 1879
- Simonin Anne**, *Le déshonneur dans la République, Une histoire de l'indignité, 1791-1958*, Grasset, 2008
- Sternhell Zeev**, *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Παρίσι, Pluriel, 2016
- Taibo Il Paco Ignacio**, *Και σαν σκιές επιστρέφουμε*, μτφ. Κρίτων Ηλιόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις Άγρα, 2008
- Winock Michel**, «Le boulangisme, un populisme protestataire», *Après-demain*, vol. 43, no. 3, 2017, σ. 34-36
- Zola Emile**, *Germinal*, Librairie Charpentier, 1885